

УЧАСТИЕ НА ДЕЦА В ПРАВНИ ПРОЦЕДУРИ

Втора част

НАРЪЧНИК В ПОМОЩ НА РАБОТЕЩИТЕ В В СИСТЕМАТА ЗА ЗАКРИЛА НА ДЕЦАТА

Наръчникът със заглавие „Участие на деца в правни процедури“ е издаден от Сдружение „Институт по социални дейности и практики“ в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури“, финансиран от Европейския Съюз и бюджета на Република България, с договор № CSDP 2005 – 004

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

УЧАСТИЕ НА ДЕЦА В ПРАВНИ ПРОЦЕДУРИ

Втора част

**НАРЪЧНИК В ПОМОЩ НА РАБОТЕЩИТЕ В
В СИСТЕМАТА ЗА ЗАКРИЛА НА ДЕЦАТА**

СОФИЯ, 2009

Настоящата публикация е изготвена със съдействието на Европейския съюз. Отговорност за съдържанието на тази публикация носи единствено Сдружение „Институт по социални дейности и практики“ и по никакъв начин не може да се счита, че тя отразява становища на Европейския съюз.

Наръчникът се разработва от «БГ Визия» ЕООД с подкрепата на Институт по социални дейности и практики. В екипа, участвал при разработване на наръчника, са: Мария Келер-Хамела - психолог и експерт по изслушване на деца за целите на съдебното производство, д-р Кевин Браун - професор по съдебна и детска психология, Весела Банова - клиничен психолог и преподавател, д-р Ива Пушкарлова - преподавател по наказателно право, доц. д-р Нели Петрова - преподавател по социална работа, д-р Надя Стойкова - преподавател по социална работа. Ръководител на екипа за реализиране на проекта към “Институт по социални дейности и практики” е д-р Надя Стойкова, методическият консултант по проекта е доц. д-р Нели Петрова-Димитрова.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	7
I. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ДЕЦАТА, ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ	9
1. ДЕФИНИЦИЯ И ВИДОВЕ МАЛТРЕТИРАНЕ	9
2. ДЕЦА, ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ	10
2.1. Психологични аспекти. Насилието в семейството	10
2.2. Насилието между връстници. Училището: особена етична ситуация	13
2.3. Функцията на посредник	14
3. СЕКСУАЛНА АКТИВНОСТ НА ДЕТЕТО	15
3.1. Теорията за влеченията	15
3.2. Стадии в организацията на либидото	16
4. ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ МАЛТРЕТИРАНЕТО НА ДЕТЕТО	20
4.1. Въздействия върху развитието на мозъка	20
4.2. Последствия от малтретиране в детството	20
4.3. Ефектът от насилие в различните възрасти	21
4.3.1. Ефект от насилие при новороденото:	21
4.3.2. Ефект от насилие в ранна детска възраст:	21
4.3.3. Ефект от насилие в предучилищна и училищна възраст:	21
4.3.4. Ефект от сексуално насилие:	22
4.4. Травмата и последствията върху психичното здраве	22
4.4.1. Основни психологични последствия за децата, жертви на сексуално насилие	23
4.4.2. Психични разстройства, вследствие на преживяно сексуално насилие в детска възраст	24
4.4.3. Връзка между малтретирането и престъпността	25
4.5. Разпознаване на малтретирането	26
4.5.1. Физическо малтретиране	26
4.5.2. Разпознаване на физическо малтретиране	27
4.5.3. Разпознаване липсата на достатъчно грижа	28
4.5.4. Разпознаване на психическо малтретиране	29
4.5.5. Сексуално малтретиране.	29
4.5.6. Разпознаване на сексуалното малтретиране	30
4.6. Потенциалът на жертвата при насилие	31
5. СЪВРЕМЕННИ ПОЛИТИКИ ЗА РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВА С РИСКОВИ ФАКТОРИ ЗА МАЛТРЕТИРАНЕ НА ДЕЦА	32

5.1. Синдром на разтърсването на бебе (SBS)	32
5.2. Финансовата цена за обществото от малтретирането на децата	34
5.3. Доклади на международни организации	35
5.4. Нива на превенцията	36
5.4.1. Първична превенция	36
5.4.2. Вторична превенция	38
5.4.3. Третична превенция	39
II. СЕКСУАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА С ДЕЦА - ИЗСЛЕДВАНИЯ И ПРАКТИКА	40
1. КАК ДЕЦАТА РАЗКРИВАТ СЕКСУАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА С ТЯХ	40
2. СИНДРОМ НА ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА СЕКСУАЛНО НАСИЛВАНО ДЕТЕ	41
2.1. Модел на отсрочено разкриване	41
2.2. Фази на разкриване	42
3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА МАЙКИ, ЧИИТО ДЕЦА СА ЖЕРТВИ НА СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ	45
3.1. Емпирични данни	45
3.2. Причини, поради които майките срещат трудности за започване на разговор с детето	46
3.3. Динамика на процеса на възприемане на факта, че детето е било насилувано сексуално	46
4. МЕХАНИЗМИ ЗА ВЪВЛИЧАНЕ В ТРАФИК. КАЧЕСТВЕНА ИЗСЛЕДВАНЕ	47
4.1. Общи данни за изследването и характеристики на интервюираните жертви на трафик	47
4.2. Механизми на въвличане в трафик	49
4.2.1. Особенности на механизмите на въвличане чрез принуда	49
4.2.2. Особенности на механизмите на въвличане чрез манипулация	50
4.3. Основни изводи и препоръки на изследването	51
4.3.1. Развитие на компетентността на работещите с деца в риск	51
4.3.2. Развитие на компетентността на рисковите групи	52
III. ИНТЕРВЮИРАНЕ НА ДЕЦА, ЖЕРТВИ ИЛИ СВИДЕТЕЛИ НА НАСИЛИЕ	53
1. НЕОБХОДИМОСТ ОТ СПЕЦИФИЧНИ ПОДХОДИ	53
1.1. Необходимост от надеждна информация	53

1.2.Необходимост от „щадене“ на детето	54
1.3.Специфични характеристика на детето при участие в правни процедури	55
2.ИНТЕРВЮТО КАТО МЕТОД ЗА ИЗСЛУШВАНЕ НА ДЕЦА	57
2.1.Същност на интервюто като метод за проучване	57
2.2.Интервюиране на дете - свидетел или жертва на престъпление.	61
2.2.1.Подготовка и планиране на интервюто:	61
2.2.2.В началото на интервюто, подготовка на детето	62
2.2.3.Договаряне	62
2.2.4.По време на интервюто	63
2.2.5.Техники при интервюиране	64
2.2.6.Възможни сценарии за интервюиране на дете (добри практики)	64
2.2.7. Приключване на интервюто	65
3.Правила за водене на интервю	65
3.РАЗПИТ НА ДЕТЕ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ПРАВОСЪДИЕТО. ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ	68
1. Подготвителен етап.	68
1.1.Условията за провеждане на разпита	68
1.2.Подготовка за провеждане на разпит	69
2. Същински етап от разпита на дете – изслушването на детето	69
2.1.Установяване на контакт с детето	70
2.2.Фаза на събиране на информация	72
2.3. Какво не трябва да правите по време на разпита	74
2.4. Приключване на разпита	75
4.СТАНДАРТИ КЪМ СТАЯТА ЗА ИЗСЛУШВАНЕ (РАЗПИТ) НА ДЕЦА	76
1.Условия към провеждащия изслушването на детето	76
2.Изисквания към помещението за разпит на деца	76
2.1.Организационни способности за поддържане на стаята	76
2.2.Пространствено оформление на стаята за разпит на деца	76
3.Изслушване за нуждите на правосъдната система	78
4. Допълнителни услуги към стаята за изслушване на деца	78
IV. МЕЖДУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРТИ И ТЯХНАТА ПРИЛОЖИМОСТ В БЪЛГАРИЯ	79
1.МЕЖДУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРТИ ОТНОСНО ПОЛОЖЕНИЕТО НА ДЕТЕТО-СВИДЕТЕЛ В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	79
1.2.Видове международни стандарти според задължителността им	79
1.2.1.Стандарти на ООН	79
1.2.2.Стандарти на Съвета на Европа	80

1.2.3.Стандарти, въведени от Европейския съюз	81
1.3.Приоритет на най-добрия (висшия) интерес на детето	81
1.3.1.Степен на приложимост на най-добрия интерес на детето	86
Право на защита	87
Право на изслушване	87
1.3.2.Общи правила за положението на пострадалия в наказателния процес	87
1.3.3.Общи правила по българското право за положението на пострадалия в наказателния процес	88
2.СПЕЦИАЛНИ ПРАВИЛА ЗА ДЕТЕТО-СВИДЕТЕЛ (И ЖЕРТВА)	89
2.1.Право на изслушване	89
2.1.1.Международно законодателство, свързано с правото на изслушване на дете	89
2.1.2.Правила относно изслушването на детето-свидетел в наказателния процес в България	90
2.1.3.Степен на приложимост	91
2.2.Подкрепяща среда при изслушване	92
2.2.1.Стандарти за необходимост от създаване на подкрепяща среда при изслушване на дете	92
2.2.2.Степен на приложимост	93
3.ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ	93
3.1.Общи изводи	93
3.2.Препоръки	93
4.Заклучителни бележки и препоръки към България от Комитета по правата на детето към ООН	94
1. Забележки и препоръки към България по отношение на прилагането на Факултативния протокол	96
2.Заклучителни препоръки по отношение на прилагането в България на Конвенцията за правата на детето на ООН	97

УВОД

Въпросите за правата на детето и за защитата на неговия най-добър интерес имат постоянно актуално значение по две основни причини - на първо място става дума за деца и чувствителността на обществото се активизира по отношение на съдържанието, което е функция и на общественото развитие и прогрес, и на второ, спазването на правата на децата и защитата на техния най-добър интерес зависи не от самите деца, а от възрастните. В този смисъл писаните гаранции вероятно винаги ще изостават по отношение на нуждите на децата, а практиката още повече, доколкото не съумява да реализира в идеален вид писаната норма. Има и друга възможност - практиката да изпревари писаната норма и на това разчитаме ние в този проект.

Участието на деца в правни процедури поставя на изпитание въпросите за правата и за най-добрия интерес на детето, тъй като в практиката често целите на правосъдието вземат превес и детето не се ползва с писаните норми за гарантиране на неговите права. Позицията на едно цивилизовано общество е чрез професионализиране на всички дейности, в които участва детето, да се постигнат целите на правосъдието и да се действа за най-добрия интерес на детето. Професионалният подход показва, че това е възможно и постижимо, ако всички специалисти имат необходимата подготовка и съществуват необходимите условия за това. Важно е да кажем, че цивилизованата позиция също е, че при наличие на конфликт между целите на правосъдието и най-добрия интерес на детето водещ е вторият.

Изслушването на деца-жертви или свидетели е изключително специфична и отговорна задача, която едновременно съчетава две цели: да са набави достатъчно и надеждна информация за целите на правосъдието и в същото време да се намали рискът от повторно травмиране на детето-жертва или свидетел. Конвенция на ООН за децата - член 3 и член 12 гласят: «Децата имат право да изберат да не говорят.». Професионалистите, работещи с деца, трябва да отчитат някои особености при разпит на деца. Има ситуации и обстоятелства, при които за детето е по-малко травмиращо да мълчи, отколкото да говори. В никакъв случай не бива да се насилва детето да говори, възможно е то да не е готово за това, поради което принудата да говори му причинява допълнително страдание. На детето трябва да се помогне да говори като се отчита и разбира ситуацията, в която то се намира.

Настоящият сборник „Участие на деца в правни процедури“ се състои от две части, като тук е представена втората част „Наръчник в помощ на работещите в системата за закрила на детето“. Както първата, така и втората част от сборника с материали се издава в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури“ с Договор № CSDP 2005 – 004, финансиран от Европейския съюз и бюджета на Република България. В този проект Институтът по социални дейности и практики в партньорство със Съюза на съдиите в България, Фондация «Ничии деца» в Полша и Община Шумен осъществи редица дейности, насочени към подобряване ситуацията на децата, включени в правните процедури като жертви или свидетели. Работата по проекта обедини усилията на представители на социалните служби, отговорни за закрила на децата в риск, на полицията, съда, следствието и прокуратурата в един наистина професионален мултидисциплинарен подход. Общата работа на професионалистите от София, Шумен и Пазарджик показва на първо място, че в тази област у нас има проблем. Децата се разпитват многократно, в продължение на време, което поставя показанията им под съмнение, разпитват се пред много хора и преди всичко пред обвиняемия и неговата защита, подлагани са на кръстосан разпит и пр. Специалистите, които разпитват и изслушват децата, нямат специална подготовка за разпит, който да не травмира детето, достатъчно е да са завършили психология или педагогика. Този подход е твърде рисков и за целите на правосъдието, и за интересите на децата. Неслучайно в последния си доклад за изпълнение на ангажиментите на нашата страна по Конвенцията за защита правата на детето от юни 2008 г. Комитетът по правата на детето към ООН отправя критика за много ниския процент на дела за насилие над деца, влезли в съдебна зала, спрямо дела на подадени сигнали за насилие над деца.

Материалите във втората част от наръчника се издават, за да подкрепят професионалистите от системата за закрила, в тяхната практика при изслушване и провеждане на разпит на дете, жертва или свидетел на престъпление.

В същото време си даваме сметка, че относно практиката, съществуваща в България, съществени промени могат да се постигнат само ако се промени и нормативната уредба. В този сборник с материали екипът на Института по социални дейности и практики и неговите партньори се надява да допринесе за подобряване на ситуацията по изслушване на деца - жертви или свидетели, както и да предостави конкретна методическа помощ на професионалистите от различните структури в системата за закрила.

I. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ДЕЦАТА, ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ

1. ДЕФИНИЦИЯ И ВИДОВЕ МАЛТРЕТИРАНЕ

В практиката няма единно определение, тъй като зависи от целите, за които се използва, и от различните професионалисти, на които служи. Определение¹ на видовете малтретиране за нуждите на практическата работа:

1. Физическо малтретиране:

- всяко неслучайно физическо увреждане на детето до 18-годишна възраст.

2. Сексуално малтретиране:

- използването на детето от други лица, с цел сексуално удовлетворяване.

* Сексуална злоупотреба:

- принуждаване на детето към сексуална стимулация, неподходяща за възрастта на детето и неговата роля в семейството.

3. Психологическо малтретиране:

- последователна неспособност на родителите или грижещите се за детето лица да осигурят на детето необходимата поддръжка, внимание и привързаност;
- хронични модели на поведение като: унижение, обиди, издевателства и подигравки.

4. Неглижиране:

- хронична неспособност на родителя или грижещите се за детето да осигурят основните потребности на детето от храна, облекло, жилище, медицински грижи, образование, защита и контрол.

¹ Международен семинар „Закрила на детето в наказателното производство - мултидисциплинарен подход” 11 - 12.11.2008 г.

Дефиниция² на малтретирането на деца от гледна точка на общественото здравеопазване (Световна здравна организация, 1999, 2002 г.):

“ неосигуряването на подходяща за развитието, подкрепяща среда, така че детето да може да развие стабилни и пълноценни емоционални и социални способности, съизмерими с неговия личен потенциал и с контекста на обществото, в което живее детето”.

2. ДЕЦА, ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ ³

2.1. Психологични аспекти. Насилието в семейството

Ако внимателно се вгледаме в различните поведенчески индикатори, които показват преживяване на различните видове насилие от детето, ще видим, че повечето от тях са признаци на душевно страдание. Защо и от какво страда детето, което е било подложено на физическо, емоционално, сексуално насилие или negliжиране? То страда, защото връзката му с другия е деформирана. Тази връзка е най-силно деформирана, когато насилието се случва в семейството. Другият, у когото детето търси да открие една точка, от която може да се види прието и достойно да бъде обичано, всъщност е насилник. Детето не само че не се вижда през неговите очи прието или достойно да бъде обичано, но то е сведено до един обект, нещо ненужно или още по-лошо - то е сведено до нещо, което може да носи наслаждение на другия само когато бива малтретирано. Детето, което е жертва на домашно насилие, често е привързано към насилника, защото това е неговият най-близък човек, неговата майка или неговият баща.

Има две особености в преживяването на домашното насилие. Първата особеност е, че семейството като социална структура, която посреща детето, гарантира сигурността му и му позволява да се приобщи към света на човешката култура, не изпълнява своята функция. Нарушен

² Материалът е разработен от Весела Банова и ползван на обучение на съдии, прокурори, полиция, психолози и социални работници, организирано в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури“ с Договор № CSDP 2005 – 004, финансиран от Европейския съюз и бюджета на Република България.

³ Материалът е разработен от Весела Банова и ползван на обучение на съдии, прокурори, полиция, психолози и социални работници, организирано в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури“ с Договор № CSDP 2005 – 004, финансиран от Европейския съюз и бюджета на Република България.

е основният закон, върху който се изграждат семейните връзки, а именно законът, който съдържа наслаждението между детето и възрастния. С други думи, в едно нормално функциониращо семейство майката и бащата не могат да правят с детето каквото си искат. От своя страна детето разбира, че то не принадлежи изцяло на капризната воля на родителите.. В това отношение най-драстичен е примерът със сексуалното насилие в семейството. Нарушен е законът за забрана на кръвосмешението между родител и дете, или между брат и сестра. А именно благодарение на действието на този закон е възможно психичното структуриране на детето и психологичното му отделяне от майката, т.е. превръщането му в самостоятелен човек с чувство за собствена идентичност. Затова в тези случаи е от особена важност не само да се предприеме мярка за закрила спрямо детето, но и да се накаже нарушителят на този неписан закон, за да бъде ясно и недвусмислено за детето неговото съществуване. Няма друг начин за детето да разбере, че законът за забрана на кръвосмешението съществува, тъй като то понася травматичните последици от неговата липса или неговото системно нарушаване вътре в семейството. В тези случаи, макар детето да изказва желание да остане с родителите и да ги вижда, то трябва да бъде отделено от тях. Причините за отделянето трябва да бъдат ясно назовани и формулирани от представителите на различните служби: социални, медицински, полицейски, психологични.

Втората особеност е, че детето - жертва на насилие, се сблъсква с нещо реално и непоносимо, нещо, за което то не разполага с думи, за да го облече в смисъл и значение. Ето защо в работата с децата, преживели насилие, е задължително да присъства измерението на психологичната подкрепа в две посоки:

- За детето трябва да се отвори пространство, в което то да бъде слушано заради самото него.

Детето многократно бива изслушвано, за да се докаже насилието, или за да се направи оценка на риска и пр. Но то има необходимост да бъде изслушвано, за да установи връзка с психолога, която би му позволила постепенно да облече в смисъл и значение онова, което е преживяло и продължава да преживява, а то е много сложно. Оттук произтича и втората посока:

- Психологът трябва да придружава детето в усилието му да намери думи или изразни средства /рисуване, символична игра/, чрез които да облече в смисъл и значение, да

символизира преживяното насилие, за да продължи напред в своето развитие.

Често с учудване констатираме, че деца, които са подложени на системно физическо малтретиране в семейството, не понасят семейната структура. Виждаме ги да се успокояват и да повишават резултатите си в училище едва след като ги настанят в институция. Случва се институцията, в която повечето деца страдат от липсата на семейна среда, да бъде спокойно и сигурно място за детето, жертва на домашно насилие.

В своята работа с децата, преживели насилие, психологът трябва да бъде особено внимателен да не въвежда свои *означаващи*, произтичащи от социалната работа. Така например ми се е случвало да попадна на рисунка, направена от дете, преживяло сексуално насилие, която искрено ме озадачи. На моя въпрос към психолога, който беше работил с детето, той ми отговори, че му е дал точна инструкция, която се състои в това да възпроизведе точното действие на бащата. Работейки по този начин ние не даваме на детето никакъв шанс да облече в смисъл и значение случилото си. Единственото, което постигаме, е да му натрапим нашите означаващи и да фиксираме травмата.

Отправна точка в работата с децата, преживели насилие, може да бъде разбирането на френския психоаналитик Жак Лакан. Той определя термина „насилие“ като *означаващо*, с което си служим, когато назоваваме нещо, което трудно се понася и което идва на мястото на нещо неназовимо. Насилието следователно е най-напред нещо, което е уловено в думите на Другия; означаващо, с което се описва цяла една поредица от явления, които са заели важно място в обкръжаващия ни дискурс, в институциите и в медиите.

То обозначава нещо, което не може да бъде обхванато, нещо невъзможно за всяко човешко същество. Това непоносимо за детето / субекта/ и трудно назовимо нещо Ж. Лакан нарича “реално”. Насилието като *обект* е именно това, което изниква като реално, което не може да бъде игнорирано. То е свързано с активизирането на реалното тяло и изпитването в него несъзнавано наслаждение. Необходимо е насилието към реалния обект да бъде покрито с воала на възможна интерпретация от означаващи, които не го посочват директно. Препоръчва се да не говорим за насилието прекалено директно, което не означава да го игнорираме. Знаейки, че то съществува между човешките същества, трябва да му намерим точното

място. Да оценим невъзможното, т.е. реалното, което насилието разкрива, има за следствие поддържането на необходимото покривало, което да го държи надалеч. Родителят или учителят трябва да знаят да се справят с насилието, прибегвайки до помощта на метафората за създаване на изместване, необходимо на субекта, за да излезе от тази задънена улица. В отговора, който даваме на децата, трябва да се изместим от появилото се реално. Трябва да направим крачка встрани от реалното, предизвикало акта на насилие. Всъщност, ако кажем на някого, че проявява насилие, или го посочим пред другите като такъв, това води единствено до увеличаване на насилието у него, както и у другите. От този момент нататък езикът и някои думи, които сме казали на субекта, отключват неговата агресивност.

2.2. Насилието между връстници. Училището: особена етична ситуация ⁴

Ще подходим към насилието чрез понятието за агресивност, което позволява да се очертаят контурите на реалното и на въображаемото там, където именно символичното не достига. Най-често насилието се проявява в символичното преживяване на връзката с другия сред братята и сестрите, или в групата в детската градина или училището. Обикновено насилието се отключва в случаите, в които детето се среща с други деца на близка до неговата възраст. В този момент то чувства, че другият заема неговото място, или че то не разполага с думите, за да си намери мястото, т.е. да каже, че то е то. Това е моментът, в който субектът се сблъсква с липсата в езика, с дупката в знанието. Важно е да подчертаем, че децата в училището или в институцията са групирани в класове по възраст и по ниво на обучение, което, както ще видим, съдържа в себе си потенциал за агресивност.

Училището или институцията като група са жизнен опит за детето, където то може да завърже нови връзки. Само по себе си това е субективно преживяване, което не може да бъде изразено и което не може да не го безпокои. Класът или малката група със символичните връзки, които те утвърждават, за него имат функцията на нова жизнена сцена, организирана около личността на един възрастен. На тази сцена неговото реално тяло и образът, който то дава, или получава, ще заемат особено място. Това също така е мястото, където то ще придобие символичния опит на езика и

⁴ Филип Лакаде, презентация в Държавната агенция за закрила на детето на тема *Превенция на насилието*, 2002

функцията на своята реч като средство за общуване.

Детето трябва да се определи, да се идентифицира за себе си и за другите. За целта то трябва непременно да мине през вербалното общуване, защото това му позволява да изкаже себе си по един нов, диалектически начин, да се представи, да даде смисъл на това, което се случва в тялото му. Тогава това, което то ще каже и ще направи, ще бъде погледнато по нов начин. Хегел казва, че това е особена етична ситуация, в която детето трябва да се научи да поема отговорност за себе си, т.е. не само за това, което е казало, но и за това, което е направило и дори за начина, по който използва тялото си, и за образа за себе си, който то подава.

В училището и в институцията имаме субекти, които се проявяват като такива в намерението на Другия - учителят и възпитателят са гаранتي на смисъл за всеки един и за другите, за другарчетата му.

2.3. Функцията на посредник

Мястото на учителя и на възпитателя е решаващо, защото той е в ролята на третия, който трябва да бъде посредник на субекта между два свята.

1 - Детето и светът на родителите: той може да ги замества и тогава детето ще направи трансфер върху личността на възрастния и ще актуализира чувства и емоции, които се открояват в семейната структура. В семейството детето има собствена стойност, защото е дете; то преживява любовта на родителите си без да я заслужи, дори и да му се налага да търпи гнева им. В училище то струва според това, което прави или казва там, няма стойност освен тази, която заслужи. Това създава напрежение на съперничество, ревност и завист.

2 - Детето и светът на децата: само възрастният е в позицията на третия по отношение на всички деца около него. Децата се обръщат към него в името на неговото умение, за да се опитат да разберат каква стойност те имат за него, но по този начин той също така заема мястото на авторитета.

Детето е същество, което разбира и мисли, и поради това то може да разбира смисъла. Смисълът предполага субект, който разбира това, което му казват, и най-вече когото разбират. Той се съгласява да се даде, посредством езика, като някой, който може да бъде разбран.

Групата се структурира около личност, която трябва да бъде в ролята на някакъв идеал, който е там не толкова, за да кара децата да говорят, а за да ги обучава или да ги кара да работят - т.е. да им помогне да намерят идентификационните опори, които ще им дадат възможност по-добре да разберат какви са и какво струват за Другия, и в това е неговият предел.

3. СЕКСУАЛНА АКТИВНОСТ НА ДЕТЕТО ⁵

3.1. Теорията за влеченията

Както е известно, едно от най-значимите открития на Зигмунд Фройд е, че сексуалността не може да се сведе единствено да гениталната сексуалност на възрастния и че тя се развива в два периода - детски и следпуберитетен - разделени от латентната фаза.

На 3. Фройд дължим откритието за спецификата на детската сексуалност. Той се отдалечава от понятието за сексуалността при възрастния. "Сексуално" при Фройд означава това, което носи удовлетворение на тялото. Изучавайки детето, Фройд открива, че сексуалното съществува във всички отвори на тялото, на всички места, където е подтиквано от физиологични функции. Тези телесни отвори /напр. устата/ са гранични зони между вътре и вън. В тях се извършват жизненоважни функции.

Фройд определя влечението като търсене на удовлетворение. Влечението не е синоним на инстинкт. Това удовлетворение той нарича *сексуално удовлетворение*. Негова специфична черта е *автоеротизма*. Важно да се разбере е, че този автоеротизъм не зависи от субекта, а съществува в главата му.⁶ Т.е. за Фройд сексуалното влечение има травматичен характер, макар и не много сериозен, но важен, защото субектът понася сексуалното влечение без да бъде негов актьор. Най-обичайният признак за срещата между сексуалното влечение и телесната функция е безпокойството. Безпокойството, което възниква, когато субектът срещне сексуалното влечение. Това безпокойство показва, че нещо става в тялото на детето, от което самото дете не може да се скрие и което не може да овладее.

Фройд открива, че при човека освен удовлетворяване на телесните функции съществува също "печалба от удоволствието".

Както посочва Даниел Роа⁷, първото време на влечението е автоеротичният момент. Второто време е, че детето не е само. Има адрес, има друг, към който детето се обръща. Обикновено това е майката, която се грижи за основните телесни потребности на детето. Детето, което не знае какво да прави с "печалбата от удоволствието", я разполага в майката, в

⁵ Материалът е разработен от Весела Банова

⁶ Банова В., "Какво казва психоанализата?" в :Да растеш без родители, София С.А., 1999

⁷ Ibid.

човека насреща.

Първото време на влечението е свързано с гърдата. Това не е гърдата, която дава храна. Това е обектът, който дава удоволствие на детето. В този първи момент детето си измисля гърдата. В едно второ време то ще си послужи с майката, за да разположи гърдата в нея. От този момент нататък майката е носител на обекта, който принадлежи на детето. Ето защо майката става обект на желанието. В този момент и момчето, и момичето разполагат собственото си удовлетворение у другия.

Не е възможно удовлетворението, принадлежащо на детето и минаващо през неговото тяло, да бъде носено и управлявано от майката, въпреки нейното желание. Тази невъзможност се трансформира във въображението на всеки един в забраната, свързана с бащата. За бащата се мисли като нещо, което забранява на детето да се наслаждава, използвайки своята майка.⁸

3.2. Стадии в организацията на либидото

Детската сексуалност се развива в няколко фази; тя се характеризира най-напред чрез играта на *частичните влечения*, съставлящи сексуалното влечение, свързани с източниците на телесна възбуда, определени като *ерогенни зони* и проявяващи се под формата на изолирани поведения, водещи до специфично удоволствие. Тези частични влечения, които отначало функционират по независим начин, постепенно се уеднаквяват и се организират в примата на гениталната зона в течение на една фаза разположена между 3 и 6 години и окончателно в пубертета. Стадиите в еволюцията на либидото се характеризират с доминирането на една ерогенна зона (орална, анална, фалична), а също чрез начина на свързването с обекта, отпечатан върху активността на ерогенната зона (напр. инкорпорирането за оралния стадий)⁹.

В оралния стадий, който се простира приблизително през първата

⁸ Ibid.

⁹ Инкорпорирането е "процес чрез който субекта по един повече или по-малко фантазмен начин, прави така, че обекта да проникне и да бъде запазен вътре в неговото тяло" /Лапланш и Понталис в Introduction a la Psychologie de l'enfant, Mardaga, 1983 /.

В действителност фантазмът за инкорпориране открит в анализата на възрастни и деца, може да означава както несъзнаваното желание да си присвоим обекта, като го запазим вътре в себе си, така и да си го присвоим като го разрушим; в тези два случая то изразява желанието да се унищожи всяка дистанция, всяка раздяла с обекта, субекта да се слее с него, което гарантира предотвратяването на загубата или на изоставянето. Фройд е виждал в инкорпорирането "прототипа на това, което по-късно ще бъде идентификацията, призована да играе важна роля в развитието" и ако идентификацията се състои "в инсталирането на обекта в Аза", ако тя е "един вид регресия към механизма на оралната фаза", то тя съдържа за компенсация трансформацията на субекта по модела на обекта: "да бъде като" замества "да имам" на инкорпорирането.

година от живота, частичните влечения се организират в примата на чувствителността в зоната на устата и устните; начинът на свързване с обекта е, както казахме по-горе, инкорпорирането, отпечатано върху храненето, и даряващо на общуването с майката орални значения като: ям, бивам изяден, разрушавам обекта, като го разкъсвам и т.н.¹⁰.

Аналният стадий, който се разполага приблизително между 2-та и 4-та година, се характеризира от организацията на частичните влечения около аналната зона и от един начин на свързване с обекта, белязан от ограниченията, свързани с научаването на чистотата и овладяване на контрола върху сфинктерите.

С постепенното овладяване през 2-та година на волевия контрол върху сфинктерите детето открива нови източници на удоволствие: пасивно удоволствие от отделянето, провокирано от възбудата на слизеста ципа на ануса, което много бързо се удвоява от активното удоволствие от задържането; това ново удоволствие не се дължи само на нарастването на възбудата, предизвиквана от задържането на фекалиите, но също така и най-вече от контрола, който детето отсега нататък има възможността да упражнява върху продуктите, произхождащи от неговото тяло; продукти, към които то далеч не изпитва отвращение, а проявява много жив интерес и ги счита като свое благо, откъдето произтича и символичната им стойност на дар, подарък, отправен към или отказан на майката.

Така аналният стадий бива белязан от едно двойно противопоставяне или от един двоен конфликт: от една страна, противопоставянето пасивност-активност, като активността Фройд свързва със садизма, като в този случай терминът садизъм не се свързва с понятието за наложеното страдание, а означава само потребността от овладяване и контрол, свързан с притежанието. От друга страна съществува противопоставянето между подчиняване-доминиране, където откриваме отново полюсите на пасивността и активността, но което характеризира по-специално връзката с обекта. Връзката е наистина конфликтна: майката внушава чистотата на своето дете, за което, както видяхме, дефекацията не се свързва с нищо мръсно, а също така тя му налага серия от ограничения (режим, гърне и т.н.) в същия момент, в който то открива удоволствието от овладяването на волевия контрол на сфинктерите и очаква да го упражнява. Според Фройд

¹⁰ В нашия език за това свидетелстват изрази като "ще те изпакам", "ще ти изям бузките" и т.н. /бел. авт/

тук се предлага на детето “първия случай, в който то трябва да решава, в смисъл да избира между нарцистичното поведение и поведението на любов към обекта” (1917 г.), било от една страна да избира между съпротивата срещу получаването на автоеротично удоволствие и утвърждаването на собствената му воля, било от друга страна да се подчини на майка си заради нейната любов.

Аналният стадий съвпада в общи линии с това, което психолозите наричат стадий на противопоставянето, или още “кризата на личността на 3 години”.¹¹ Тази криза се характеризира с изостряне на чувството за Аз, което тласка детето да се утвърждава, като силно се противопоставя на своето обкръжение. Въпросът, който възниква, е очевидно свързан с разбирането дали аналността слага отпечатък върху съвкупността от взаимодействия с майката и обкръжението, или дали аналната връзка не е “само един аспект на цяла нова система на обмен, която се установява с майката в течение на втората година” /Widlocher, 1973/¹². За психолога отговорът не би оставил място за съмнение. За психоаналитика - обратно, съотнасянето към “аналността” съществува и винаги има основание поради нейните по-късни клинични прояви. Така както оралността оставя отпечатък във фантазмения живот на някои категории пациенти, по същия начин в обесивните неврози Фройд открива значението на аналността; това е очевидността при хората, страдащи от обесивна невроза на “аналната триада”: манията за ред и чистота, скъперничество и твърдоглавие, които довеждат Фройд до потвърждаване съществуването на аналния стадий, както и до пре-гениталните организации на либидото.

Аналните влечения търпят много по-радикално изтласкване от оралните влечения, основно под въздействие на възпитанието; срещу тяхното повторно появяване се развиват нормално *реакционни формации*, което ще рече поведения с обратен смисъл: чистота и отвращение като противовес на удоволствието от цапането; милост като противовес на садизма и т.н.

Фалическият стадий бележи достигането на детската сексуалност или момента, в който частичните влечения се уеднаквяват около примата на гениталната зона. Любопитно е, че докато комплексът на Едип е открит от Фройд твърде рано, той разпознава съществуването на фалическият стадий

¹¹ Анри Валон в Introduction a la Psychologie de l'enfant, Mardaga, 1983

¹² Widlocher в Introduction a la psychologie de l'enfant, Mardaga, 1983

доста по-късно. Поради този факт Фройд най-напред поставя акцента върху това, което различава детската сексуалност от сексуалността на възрастния и дълго време счита, че частичните влечения се организират около гениталната зона едва към настъпването на пубертета. Въвеждайки понятието фалически стадий, той допуска съществуването на детска сексуална организация, която може да бъде квалифицирана вече като генитална и близка до тази на възрастния. Освен незрялостта, съществената разлика се състои във факта, че според Фройд детето не познава още мъжкия полов орган. Противопоставянето активност-пасивност, характеризиращо аналния стадий, бива последвано във фалическия стадий от противопоставянето не на мъжко-женско, а на фалическо-кастрирано, т.е. отсъствието на penis при момиченцето и жената се интерпретира от детето като резултат от кастрация.

Именно откритието на анатомичната разлика между половете (сведена до присъствието или отсъствието на penis), отваря и организира фалическата фаза, откритие, което се преживява твърде различно от момчето и момичето, както това се наблюдава при едиповия конфликт. Тук за разлика от предходните стадии няма подкрепление, свързано с някаква биологична функция, което ще рече няма модификация на нивото на гениталните органи, както това ще стане през пубертета; казано по друг начин, последователността на стадияте в еволюцията на либидото не се обяснява еднозначно.

Тук е уместно да отбележим, че понятието за стадий в психоанализата се различава от същото в генетичната психология, за която е необходимо условие всеки стадий да произтича от предходния и да подготвя появата на следващия: например аналният стадий да произтича от оралния и да подготвя фалическия. За психоанализата, обаче, такава верижност на стадияте не е задължителна и не съществува: преминаването от един стадий към следващия се обяснява единствено с преместването на либидото и по-точно с изоставянето на една ерогенна зона в полза на друга; това изоставяне е свързано с процеса на изтласкването на психичния конфликт.

Както казва Рене Диаткин, *“Не само че загубеният рай се отдалечава в степента, в която ние се изкачваме повторно към началото на живота, но и конфликтите, които срещаме, изглеждат като че ли винаги организирани по сложен начин още много отрано, въпреки отсъствието на експлицитни референции към миналото”*.

4. ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ МАЛТРЕТИРАНЕТО НА ДЕТЕТО

Малтретирането на детето има както *краткотрайни*, така и *дълготрайни* въздействия върху здравето и общото развитие на детето (Gilbert, Widom, Browne, Fergusson (2008) Lancet (in press). Такива последици според редица изследвания се наблюдават по отношение на:

- растежа на мозъка, на невралните и психологическите механизми;
- физическото и душевното здраве и увреждане;
- социално-психологическото функциониране;
- познавателните възприятия и умения;
- възприемането на поведения, застрашаващи здравето, и намалена продължителност на живота.

4.1. Въздействия върху развитието на мозъка

Различни автори работят върху проучването на последиците върху мозъчната дейност при малтретиране на деца. Между тях са: Schore (1994), Perry (1997), Glaser (2000). Изследвания при бебетата на депресирани майки показват намалена мозъчна дейност особено в левия преден кортекс - при 48 на сто от бебетата. Левият преден кортекс е свързан с радостта, интереса и гнева.

Липсата на постоянни грижи и внимание в ранната възраст и/или на травматични изживявания води до невропсихологически изменения в продълговатия мозък и средния мозък, в резултат на което се появяват: безпокойство, импулсивност, слабо регулиране на афектите и хиперактивност.

Дефицитите в кортикалните функции водят до по-трудно разрешаване на проблемите и намалена способност за съпричастие. Такива деца проявяват психопатиите в бъдеще и развиват престъпна дейност (Gerhardt et al., 2004).

4.2. Последствия от малтретиране в детството

(Browne, Hamilton-Giachrisis & Vettor, 2007)

- смърт и самоубийство;
- физически и душевни увреждания;
- проблеми с общуването, ниско самочувствие, ниска самооценка;

- неспособност за учене;
- нарушения на съня и след-травматичен стрес;
- проблеми с душевното здраве;
- алкохолизъм и наркомании;
- стрес и проблеми с физическото здраве;
- емоционални и поведенчески проблеми;
- нарушения в храненето и самонараняване;
- рисково поведение и ранна бременност;
- повишен риск от превръщане в жертви;
- антисоциални и престъпни действия;
- жертви на престъпници.

4.3. Ефектът от насилие в различните възрасти

4.3.1. Ефект от насилие при новороденото:

От физическо малтретиране:

- труден темперамент;
- в стресово състояние се сърдят;
- несъществуващо изоставане в развитието.

От сексуално насилие:

- не са провеждани емпирични изследвания;
- възможна е прекалено висока сексуална възбуда;
- може да има сериозни клинични травми.

От negliжиране:

- пасивност;
- безпомощност в състояние на стрес;
- съществено изоставане в развитието;
- усилващи се тежки проблеми в развитието, с начало в най-ранната възраст до предучилищна възраст.

4.3.2. Ефект от насилие в ранна детска възраст:

- децата са по-агресивни;
- избягват връстниците;
- не могат да изразяват емпатия.

4.3.3. Ефект от насилие в предучилищна и училищна възраст:

- умствено развитие, по-ниско от средното;
- обучителни проблеми;
- множество емоционални и поведенчески проблеми;

- проблеми в социалните взаимоотношения;
- ниска самооценка;
- чести случаи на правонарушения.

4.3.4. Ефект от сексуално насилие:

- повече симптоми, отколкото при децата, които не са сексуално малтретирани (неспецифични разстройства);
- страхове, PTSD, поведенчески проблеми, сексуализирано поведение, ниска самооценка;
- зависи от продължителността, честотата, силата, взаимоотношенията с насилника, поддръжката на майката и на другите членове на семейството.

4.4. Травмата и последствията върху психичното здраве

Сравнителните епидемиологични изследвания показват сходна честота на случаите на насилие върху деца в страните с развита система за разкриване и грижи. По данни на СЗО тя е около 300 нови случая на 1 млн. население годишно. По-често жертва на сексуално малтретиране са момичета между 8 и 12 години (D. Finkelhor, 1986). В 9 от 10 случая насилникът е познат на детето (D. Russel, 1986). В 90 на сто от случаите насилниците са мъже (R. Dube et al, 1988). Инцестът не зависи от степента на образование, интелекта и социалния статус на извършителя (A.N. Groth, 1982).

Тревожното е, че повечето случаи на насилие се разкриват значително по-късно от времето на тяхното възникване. Обикновено психологичната реакция спрямо насилието се изразява в това преживяването, което е наситено с негативни емоции, да бъде “забравено”, да бъде “изтласкано” и изолирано от съзнанието. В действителност то не изчезва, а се отразява на целия психичен живот и намира своите проявления под формата на различни симптоми.

Съществува психологичен конфликт между защитния механизъм на психиката “да забрави” травмиращото събитие и нуждата психотравмените преживявания постоянно да се оживяват и повтарят. Именно това е психологичният механизъм, който е в основата на психичната организация на психотравмените преживявания.

Психологичната травма, резултат от сексуално насилие в детска

възраст, и особено в случаите, когато е с голяма продължителност, винаги води до сериозни последствия върху формирането на личността и има трайни последствия по отношение на цялостната психична организация на жертвата. Незрелият психичен апарат в детска възраст включва незрели психологични защитни механизми за справяне с психотравменото преживяване, които водят бързо до възникването на разнообразна психопатологична симптоматика.

4.4.1. Основни психологични последствия за децата, жертви на сексуално насилие

- психопатология, свързана с “чувството за привързаност”:

«Чувството за привързаност» се изгражда в най-ранните етапи от детското развитие, на базата на сигурността и доверието, които детето изпитва към майката или други възрастни, които се грижат за него. То е в основа на общуването и възможността за свързване с другите, а формирането на патологични модели на привързаност се отразяват неблагоприятно по отношение на бъдещите социални контакти.

- личностни проблеми:

Незрелите психологични защитни механизми, които детето включва за справяне с психотравменото събитие, водят до прояви на психопатология и при продължителност на сексуалното малтретиране, и особено при инцестни отношения, психопатологичните прояви се включват в естествения ход на психологичното развитие и нанасят трайни последици върху формирането на цялостната личност.

- поведенчески проблеми:

Прояви на агресивно поведение или затвореност и изолация, което води до трудности в отношенията с другите и обикновено води до отхвърляне от групата на връстниците, което задълбочава психопатологичната симптоматика.

- когнитивни проблеми:

Поради свръхангажираност с психотравмените преживявания и опитите за интегрирането им в психичния живот често се наблюдават разстройства на когнитивните процеси, които водят до ниски постижения в училище.

- конфликтът между социалните ценности и събитията, в които детето е въввлечено:

Това води до преживяване на чувство за вина и малоценностни преживявания, които стават основна характеристика на личността и определящи поведението ѝ в бъдеще.

Много често при преживяно сексуално малтретиране в детска възраст се наблюдават нарушения по отношение на сексуалното поведение. Децата проявяват засилен интерес към сексуалността, придобиват “съблазнителско” поведение по отношение на възрастните, като смятат, че това е начинът да ги спечелят и са инициатори на сексуални игри сред връстниците. През юношеството може да се наблюдават проблеми с идентитета и сексуалната ориентация, хиперсексуалност или отричане на сексуалността, стигаща до аскетизъм.

4.4.2. Психични разстройства, вследствие на преживяно сексуално насилие в детска възраст

Остро посттравматично стресово разстройство: То е: “неспецифичен отговор на травматично събитие, свързано с масивна заплаха за живота, физическата цялост, телесния и психичен интегритет, придружено с преживяване за безпомощност, неразбиране и страх”. Детето се страхува да остане само, наблюдават се нарушения на съня, на храненето, емоционална вялост и регрес. Това разстройство се наблюдава рядко от специалистите, тъй като обикновено те виждат децата, жертви на сексуално малтретиране, след продължителен период на практикуване на насилието.

Специфичните психични разстройства: Към тях се отнасят дисоциативните разстройства, при които се наблюдава временна драматична промяна на личността и поведението, до разпад, придружено е с психомоторна възбуда, обърканост и загуба на собствената идентичност. Обяснява се с включването на примитивни психологични защитни механизми, с цел избягване на психотравменото преживяване.

Неспецифични психични разстройства: При децата, жертви на сексуално насилие, има най-висока честота именно на неспецифичните психични разстройства (в над 50% от случаите), което затруднява работата по разкриването. Най-честите симптоми, които се наблюдават, са: повишена тревожност, ниска самооценка, депресивност, поведенчески проблеми. Но за да бъдат свързани със сексуално малтретиране, се изисква висока

квалификация на специалистите, които работят с детето и семейството по отношение на оценката на всеки конкретен случай. Необходимо е добро познаване на историята на детето и семейството, задълбочени познания върху детското развитие и психопатологията на развитието, подкрепата на различни специалисти, ангажирани с грижите за детето и семейството.

Важни фактори, които влияят върху тежестта и зодълбочаването на психопатологичната симптоматика:

- голяма продължителност на сексуалното малтретиране;
- възрастта на жертвата;
- близостта на насилника (инцест);
- наличието на психологично и физическо насилие, придружаващо сексуалното;
- липса на подкрепа от семейството, обществеността и институциите.

Парадоксално, колкото повече са регистрираните случаи на сексуално насилие, толкова по-развита е системата за обслужване и грижи по отношение на децата в една страна. Това зависи както от законовата уредба, така и от обществените нагласи по отношение на проблема. Обществените дискусии по темата повишават възможностите за разкриване на случаите на сексуално малтретиране, а създаването на система от грижи позволява да се вземат мерки за прекратяване на травмиращото преживяване и да се предприемат специализирани интервенции по предотвратяване на негативните психологични последствия върху формирането на личността. В България все още липсват точни процедури и механизми, които да улесняват колаборацията между различните институции и специалисти, които имат отношение кам проблема, а техните съвместни усилия биха подобрили качеството на грижата за децата и приложението на закона.

4.4.3. Връзка между малтретирането и престъпността (напр. Falshaw & Browne, 1997, 2002)

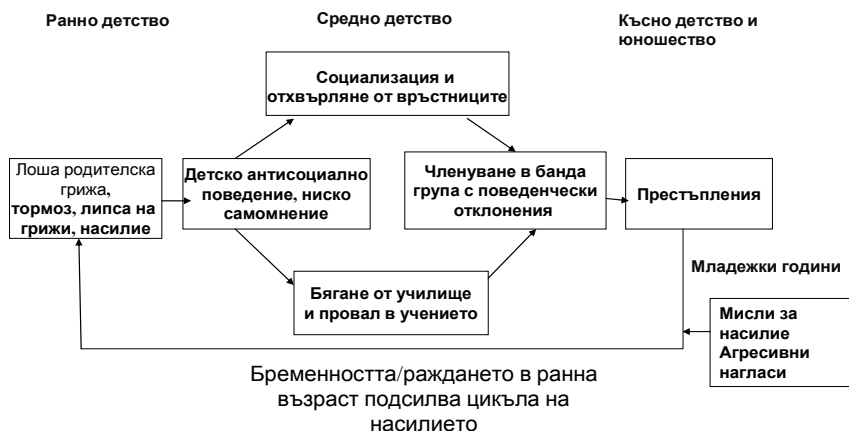
“Първото взаимоотношение на детето, това с майка му, действа като матрица... и формира трайно способността на индивида да влиза в емоционални отношения по-късно”. Schore, 2001.

- ◆ Изследователите посочват, че голям дял (70 до 80%) от децата, настанени в общински заведения за деца с антисоциални прояви и в институциите за малолетни престъпници, са били жертва на някаква форма на малтретиране в детството си - 66% извършват повторно закононарушение в рамките на 12 месеца.
- ◆ Младите закононарушители, настанени в приемни семейства, показват по-добри резултати - 33% повтарят закононарушенията за 12 месеца.

граф.Б

Цикъл на насилието

(Адаптирано от Patterson и др., 1989)

4.5. Разпознаване на малтретирането

4.5.1. Физическо малтретиране

Необходим е подробен анализ на историята на заболяването и физическото състояние на детето, както и установяване дали нараняването не е случайно.

Индикатори за физическо малтретиране:

1. От историята на заболяването:

- необяснимо отлагане на търсенето на медицинска помощ;
- противоречия в съобщаваната история на нараняването;
- история, несъвместима с физическите находки;

- история за други съмнителни увреждания;
- родителят прехвърля отговорността за увреждането върху друго лице;
- родителят обяснява, че детето само се е наранило;
- многократни посещения на детето в различни медицински служби, поради наранявания;
- детето обвинява родителя за нараняванията;
- съществува история за наранявания на родителя през неговото детство;
- родителят демонстрира нереалистични и преждевременни надежди по отношение на нараняването на детето.

2. *Физически находки*: признаци и симптоми на малтретирането.

4.5.2. Разпознаване на физическо малтретиране

Признаци и симптоми на малтретирането:

1. Натъртени места с формата на пръсти върху тялото, ръцете и краката, които могат да бъдат индикация за това, че детето е било силно стискано. Такива натъртвания върху тялото (отпред и отзад) могат да означават, че детето е било разтърсвано.
2. Натъртвания, които имат форма на ръка или друг предмет, с който детето може да е било удряно.
3. Натъртвания по бузите, особено при бебетата, понякога съпроводени от нарушения на дермата, което може да е индикация, че детето е било стискано за лицето, докато е било хранено насила, или в опити да бъде спрян плачът му.
4. Натъртвания, причинени по различно време, напр. с различен цвят.
5. Натъртвания по малко бебе, което още не може да ходи.
6. Малки кръгли изгаряния, които може да са причинени от цигара. Случайните изгаряния от цигара са по-малко дълбоки и повече оформени като попова лъжичка. Множество изгаряния от цигара.
7. Насинени очи, особено когато обясненията са незадоволителни, например за падане върху равна повърхност.
8. Изгаряния на необичайни места, или с добре очертана форма. Случайните изгаряния обикновено са с неправилна форма. Понякога е възможно в изгореното място да се види формата на горещия източник, например реотан на електрическа печка.

9. Следи от ухапване. Те могат да бъдат причинени от друго дете, но лекарите обикновено могат да направят разлика между ухапване от дете и ухапване от възрастен.
10. Вътрешните травми могат да предизвикат болка, треска, повръщане, безпокойство и затруднения при дишането.
11. Счупванията на кости могат да доведат до неправилно седене или стоене на детето, до неспособност да се придвижва лесно, държане на краиниците в необичайно положение и общ вид, показващ, че детето изпитва болка.
12. Травмите по главата могат да предизвикат сънливост, вялост, припадъци, повръщане, изпадане в безсъзнание и кома. Детето може да бъде мълчаливо, бледо или посиняло и да има нездрав общ вид. Очите на детето може да блуждаят. Разтърсването на малкото дете може да причини тежки увреждания на мозъчните обвивки, водещи до кръвоизливи, които могат да причинят мозъчни увреждания или смърт.
13. Неправдоподобни или объркани обяснения за травмите.
14. Нелекувани травми.

4.5.3. Разпознаване липсата на достатъчно грижа

Признаци и симптоми на negliжирането като малтретиране:

1. Незадоволително физическо развитие, тегло и ръст под нормата за възрастта на детето.
2. Детето може да изглежда слабо и да има нездрав общ вид.
3. Детето може да е апатично, бледо и със запуснат вид.
4. Ниска хигиена, например мръсни, вмирисани дрехи, некъпано тяло и коса, силни обриви.
5. Липса на интерес, трудности при стимулирането.
6. Чести детски болести, например настинки, кашлици, диария.
7. Болести и травми, за които не са положени грижи, например нелекувани инфекции.
8. Неподходящо облекло.
9. Детето е гладно, преяжда, когато получи храна.
10. Умора.
11. Детето постоянно закъснява или често отсъства от училище, по-големите деца могат да висят наоколо преди и след училище.
12. Не реагира адекватно на общуването на възрастните или търси безразборно внимание от възрастните.

13. Внезапно и забележимо подобрене във всички аспекти на поведението и вида на детето, при промяна на грижите за него.

4.5.4. Разпознаване на психическо малтретиране

Признаци и симптоми на психическо (емоционално) малтретиране:

1. Агресивно поведение и/или поведение, насочено към привличане на вниманието, например упорито непослушание, преднамерено цапане или подмокряне, агресивност към другите деца.
2. Нарушаване на модела на хранене и сън.
3. Избухвания и изблици, които са необичайни за възрастта и нивото на развитие на детето.
4. Изоставане на развитието, при което детето желае да се държи или да бъде третирано като по-малко дете, например подмокряне в леглото.
5. Бягане или криене.
6. Неучастие в заниманията в детската градина или в училище, загуба на доверие и ниска самооценка.
7. Самозанемаряване, например постоянно обличане на едни и същи дрехи, отказ да сресва косата си.
8. Психосоматични болести.
9. Неотделяне от възрастен, различен от родителите на детето, резервираност и страх от родителите.
10. Детето не се развива пълноценно, например забавено физическо развитие, тегло и ръст под нормата, нездрав общ вид.
11. Злоупотреба с алкохол и медикаменти.
12. Бягане от училище.
13. Самонараняване.

4.5.5. Сексуално малтретиране.

Честота: Резултати от изследване в Канада показват, че жертва на сексуално насилие става всяко 4-то момиче и всяко 8-мо момче във възрастта до 18 години. Децата-инвалиди са жертва на насилие от 2 до 10 пъти по-често (Р. Баджли и съавт., 1984).

Жертвите на сексуално малтретиране са както момичета, така и момчета (в съотношение 3 към 1), от бедни и богати семейства, с всякаква раса и вероизповедание.

Децата нямат опит и знания, за да разберат какво точно става. Към тях рядко се прилага и физическо насилие, тъй като и без това над тях

възрастните имат власт и авторитет. Често повечето деца изпитват срам и вина за това, което се е случило с тях - смятат, че са се провинили и заслужават насилието като наказание. Ако насилието е продължително, те изпитват дълбок срам и вина, че това се случва именно с тях. В повечето случаи на сексуално насилие децата не получават физически увреждания. Нерядко насилниците използват заплахи и подаръци, за да се запази фактът на насилие в тайна. Децата рядко дават показания или правят признания за осъщественото с тях насилие. Отричането на факта на сексуалното насилие и отричането от собствените думи за това се случва значително по-често.

Насилниците: Болшинството от разкритите насилници са мъже. 85 на сто от децата, жертва на сексуално насилие, са имали преди това близки отношения с насилниците. При липса на намеса сексуалното насилие може да продължава с години. Статистическите данни показват следните тенденции:

85-90 на сто от насилниците са познати на детето. От тях:

35-40 на сто са бащи, братя, дядовци, любовник на майката, роднини;

45-50 на сто са приходящи, грижещи се за децата, съседни, приятели на семейството и т. н.;

10-15 на сто са далечни познати, или странични за семейството.

4.5.6. Разпознаване на сексуалното малтретиране

Признаци и симптоми на малтретирането:

1. Възпаления, зачервявания, охлузвания и порязвания около гениталиите или ануса.
2. Болка или дразнене около вагината или пениса, или ануса.
3. Неудобство или трудност при вървене или седене.
4. Течение или кървене от вагината или пениса.
5. Болка по време на уриниране.
6. Сексуални познания и/или поведение, които изглеждат необичайни за възрастта и степента на зрялост на детето.
7. Сексуални игри с други деца, които показват прекалено задълбочени познания.
8. Бягство, тревога, отчаяние.
9. Страх от определени възрастни, избягване на другите деца.
10. Разиграване на сексуални сцени чрез игра или рисунки.

11. Инфантилно поведение, например смучене на пръсти, подмокряне на леглото, страх от тъмнината.
12. Гняв, враждебност, агресия към възрастните и другите деца.
13. Влошаване на поведението и успеваемостта в детската градина или училището.
14. Смущения в съня и храненето.
15. Изричане на лъжи.
16. Необясними или психосоматични болести.
17. Честа мастурбация.
18. Поведение, характеризиращо се със самодраматизиране, например избухвания, поведение, насочено към привличане на вниманието, развита фантазия, истерични изблици, избухвания в плач.
19. Разкриване на някой възрастен на частично или неубедително описание на малтретирането, което може впоследствие да бъде оттеглено.
20. Промискуитет (многобройни безразборни полови контакти), бременност, предавани по полов път болести.

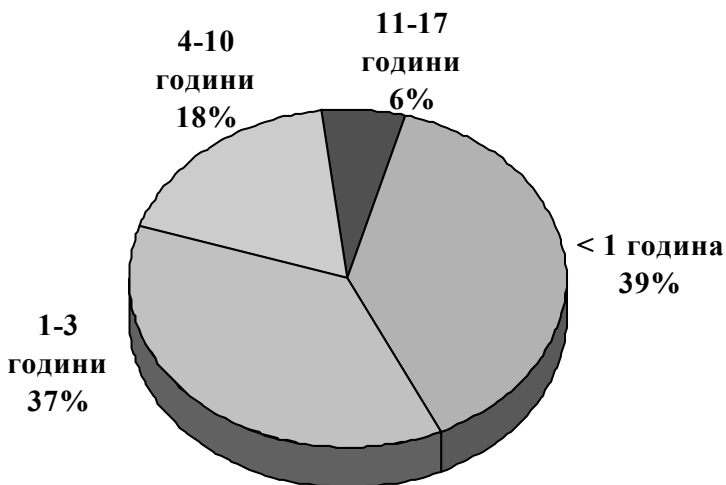
4.6. Потенциалът на жертвата при насилие

- » Отрицателните ефекти от малтретиране в детството не са неизбежни, ако преживяванията от по-късното детство са свързани с позитивни взаимоотношения.
- » 5 от 6 жертви на детско насилие НЕ развиват престъпно поведение (Widom, 1989, 1991).
- » Защитните фактори, като позитивни родителски грижи и опит в училище, могат да намалят склонността към престъпност и антисоциално поведение.
- » Важен е опитът с модела на насилническо поведение (Finkelhor, 1995) - малтретирането от повече от едно лице засилва потенциала на жертвата за насилие (Hamilton and Browne, 1998, 1999, 2002).

5. СЪВРЕМЕННИ ПОЛИТИКИ ЗА РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВА С РИСКОВИ ФАКТОРИ ЗА МАЛТРЕТИРАНЕ НА ДЕЦА

Настоящият материал е представен на международен семинар „Закрила на детето в наказателното производство - мултидисциплинарен подход“, организиран от ИСДП през ноември 2008 г., от д-р Кевин Браун, професор по съдебна и детска психология в Център за грижа и закрила на детето, Институт по психология, Ливърпулски университет, Великобритания.

Проблемите, свързани с насилието над деца в различните му форми и прояви, са обект на редица лонгитюдни изследвания в много страни. Проучванията относно фатални инциденти с деца в САЩ по възрастови групи (N=272) показват, че пеленачетата и най-малките деца са в най-голям риск от малтретиране с фатален изход. (Bonner & Crow, *Child maltreatment fatalities in Oklahoma 1987 to 1996: Ten years report*, 1997)

5.1. Синдром на разтърсването на бебе (SBS)

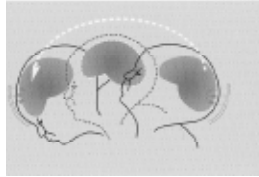
През последните години се правят изследванията относно т.нар. “SBS” синдром, т.е. „синдром на разтърсването на бебе“. Какво представлява този синдром? Това е поражение на главата или врата от силно раздрусване, разтърсване на малкото бебе с цел да бъде успокоено или да замълчи.

Какво става? - Главата на бебето е голяма и тежка за слабия му

врат. Мускулите на врата, които ще помогнат бебето да държи главата си изправена, все още не са напълно развити и слабият врат може да се пречупи. Развиващият се мозък може също да се удари в твърдата черепна обвивка и това да предизвика вътрешночерепно кървене и кръвоизлив.

Това може да доведе до:

- Увреждане на мозъка
- Увреждане на гръбначния мозък
- Парализа
- Забавено развитие
- Слепота/увреждане на очите
- Смърт

Данните сочат, че има около 1400 случая на SBS годишно във Великобритания, но данните са занижени, тъй като много от случаите не се разкриват или се докладват по друг начин, без да се разпознава SBS синдрома. 20% от бебетата с SBS умират, а повечето (69%) остават с постоянни увреждания. Основна причина за “друсането” са коликите или силния плач на бебето.

Често пъти случаите на малтретиране на деца не се разпознават по различни причини. Трудно е да се разграничи кога става въпрос за **инцидент**, кога е **занемареност** и кога е **тормоз**. Разграничаването между тези три възможности: инцидент - занемареност - тормоз, изисква анализ от страна на органите по закрила на детето. Задължително, когато се представи случай на детска травма или нараняване, се проучва възможно малтретиране. Обикновено се проучва връзката между механизъм на травмата, сериозност на травмата и времето на травмата:

1. Механизъм - начинът на случване на травмата и обяснението, което получаваме, съответства ли на констатираната травма или не съответства, т.е. обяснението съответства ли на травмата;

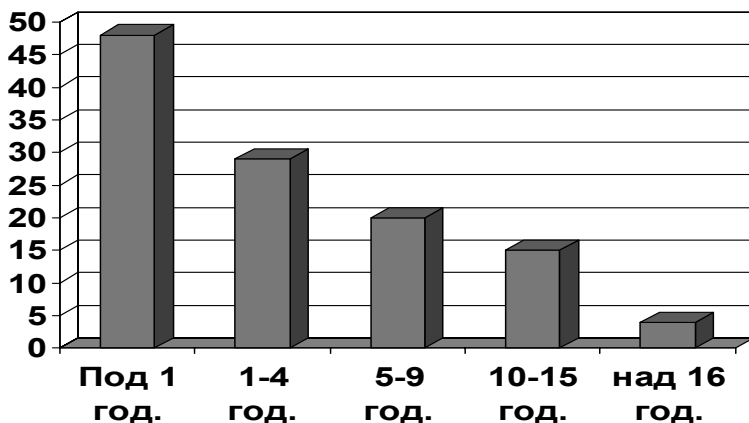
2. Сериозност - видът на травмата и опасността ѝ за детето, възможни последици за развитието и здравето на детето;

3. Време - съответства ли времето на извършване с времето, когато е потърсена помощ, какво е причинило изчакването, ако има такова.

Данни от проучвания във Великобритания за 2005 г. показват, че най-уязвими са малките деца под 5 години и особено децата под 1 година (виж граф.А).

граф.А: Департамент за децата, училищата и семействата, Великобритания

Дял на регистрирани случаи на защита на деца - на 10,000 деца, по възрастови групи, към 31 март, 2005 г.

граф.А

5.2. Финансовата цена за обществото от малтретирането на децата

1. Медицински грижи за жертвите;
2. Програми за душевно и физическо здраве за жертвите или причинителите на насилие;
3. Разходи за системата за наказателно съдопроизводство и третиране на извършителите;
4. Юридически разходи за обществените грижи за децата и за рехабилитация на разбитите семейства;
5. Разходи за системата за социални грижи и за превенция на престъпността;
6. Разходи за образователната система за осигуряване на специализирано обучение за децата със забавено умствено развитие, или за тези, които не се справят в училище. (СЗО, 1999, 2002, 2007)

Годишни разходи, свързани с малтретирането на деца

Във Великобритания за 1996 г., според данните на Национална комисия за превенция на малтретирането на децата, общите годишни разходи са **735 милиона паунда**. Те се разпределят основно за:

- » Социална помощ 71%
- » Домашен патронаж 21%
- » Здравни услуги 6%
- » Социални услуги 2% от разходите

Малтретирането на деца е в основата и на най-малко *10%* от разходите за *услуги за душевно здраве и разходите за затворите*, тъй като 1 от 5 жертви развиват престъпно поведение. Плюс **348 милиона паунда**, които могат да се добавят към общите разходи за малтретирането на деца в Англия и Уелс, то разходите възлизат на стойност *1.1 милиарда паунда годишно*.

5.3. Доклади на международни организации

Докладът за насилието и здравето в света от 2002 г., издаван от Световната здравна организация, разглежда тормоза над децата и оставянето им без грижи в по-широкия контекст на **детското благополучие** на семействата и общностите. В доклада ясно се посочва, че от гледна точка на здравните услуги това изисква интегриране на добрите практики в три области на предоставяните здравни услуги за семействата и децата:

- i) бременност и раждане;
- ii) управление на здравето и развитието на детето;
- iii) целеви услуги за семейства с високи рискови фактори, свързани с малтретиране и занемаряване на грижите за децата.

В доклад на Генералния секретар на ООН за насилието срещу деца в света от 2006 г. се посочва следното:

- 1) Правителствата трябва да осигурят всеобхватни системи за предотвратяване на насилието (Чл. 19, Конвенция на ООН за правата на детето - КООНПД) и да защитават децата по начин, който зачита всички права на детето и семейството (Чл. 21, КООНПД), тяхното достойнство и личен живот (Чл. 16, КООНПД) и потребностите на развитието на момичетата и момчетата (стр.93).
- 2) Докладът препоръчва действията за предотвратяване на насилието над деца да се засилят чрез:
 - ◆ Осигуряване на предродилна и следродилна грижа и домашни визитации с оглед оптимизиране на ранното развитие на децата;
 - ◆ Изпълнение на съобразени с културата и пола програми за родителите, които да помогнат на семействата да осигурят дом без насилие;
 - ◆ Защита на особено уязвимите деца в семейството и адресиране на въпросите за равнопоставеността на половете.

5.4. Нива на превенцията

5.4.1. Първична превенция

- **Първична превенция** - при нея рутинно се осигуряват *общите услуги* за цялото население, т.е. тя се реализира чрез услуги, предлагани за всички.

1. Добри практики в грижите за майките по време на бременността

- Домашни посещения от здравни работници;
- Обучение на родителите и гледачките;
- Училищни програми за родителските грижи и развитието на детето;
- Дневни ясли;
- Телефонни линии за помощ;
- Общински центрове.

2. Подходът на общественото здравеопазване към оценката и насочването на работата към нуждаещи се семейства

- Детският тормоз и занемарените грижи за детето се разглеждат в по-широкия контекст на детското благополучие, семейството и общността;
- Оценка на потребностите за развитието на детето като цяло;
- Способност на родителите да отговорят правилно на нуждите на своето дете;
- Въздействие на по-широкия семеен кръг и факторите от средата;
- Защитата на детето е интегрирана в здравните и социалните услуги за семействата.

3. Ефективна първична превенция

- В Северна Америка и Австралия през последните две десетилетия се увеличиха посещенията в домовете на родителите от страна на медицински персонал от общественото здравеопазване (Baglow, 2006) и се изтъква, че персонализираните програми от типа на домашните посещения през първите три години от живота на детето се открояват като най-успешната интервенция за намаляване на нараняванията в детството, посещенията на

отделенията за спешна помощ и докладите до агенциите за защита на детето (Wolfe, 2005).

- Първична превенция чрез насърчаване на позитивни родителски умения и чувствителност - реализира се основно чрез обучение на родители.
- Сканиране по време на бременността за негативни резултати в ранното детство (Доклад на Hall за сканирането, ДСЗД, 2007 г.).

Сканирането обхваща редица индикатори, между които са: нежелана бременност; неспазване на рутинните изисквания за прегледи по време на бременността; млада майка - под 20-годишна; самотна майка или в нестабилна връзка; бедност и икономически проблеми; жилищни проблеми или бездомна майка; лошо душевно здраве и/или история на душевно заболяване; алкохолизъм и наркомания; пушене по време на бременността; усложнения по време на бременността и раждането; социална и емоционална изолация; история на домашно насилие; жертва на физически и емоционален тормоз по време на бременността; жертва на тормоз в детството; история на отглеждане от публични институции; трудности в ученето; лошо образование или изключване от училище; история на антисоциално поведение и престъпност; лоши отношения със собствените или родителите на съпруга.

Ефекти от сканирането на населението, за да се предвиди детското малтретиране в Съри, Англия.

From Browne & Herbert (1997) *Preventing Family Violence* p. 121

Схема №1

5.4.2. Вторична превенция

- **Вторична превенция** - при нея се насочват *целеви услуги* към високорисковите групи и се предлагат интервенции преди да възникне малтретиране.

Тя трябва да обхване конкретни целеви услуги (Olds и др., 1993, 1997) и да включва дейности и услуги за тези групи като **домашни посещения** от медицински сестри от общинските служби при майки-първескини със социално-икономически проблеми - през първите две години от живота на детето.

Изследванията установяват разлика както при майките, така и при децата 15 години след посещенията в сравнение с млади майки-първескини, които не са били посещавани:

- по-малко случаи на детски тормоз и занемарени грижи за детето;
- по-малко раждания след първото дете от неомъжени майки;
- получена по-малко семейна помощ;
- по-малко проблеми с алкохол и наркотици;
- по-малко арести от полицията.

Нетна печалба от 180 долара (или евро) на семейство, когато разходите за услугата се сравнят с икономите от социални услуги през 1993 г.

Систематичен преглед на програмите за родителски грижи по отношение на поведенчески разстройства (Davenport и др., 2006):

- Клинична ефективност на обучението на родителите за деца с поведенчески разстройства;
- Мета-анализът показва статистически значително подобрене в поведенческите мерки за деца с поведенчески отклонения от програмите за обучение на родителите;
- Това е така при разнообразните програми и различни групи родители и деца;
- Установени бяха малко статистически различия в ефективността между различните програми за обучение на родителите, но има тенденция при по-интензивните програми да се отчитат статистически по-значителни резултати;
- Поведенческите разстройства при децата са скъпоструващи и за отделните лица, и за обществото;

- Обучението на родителите се доказва като ефективно средство за подобряване на детското поведение;
- Обучението на родителите е ефективна интервенция по отношение на разходите на ниво обществото като цяло;
- Икономическа оценка на обучението на родителите при деца с поведенчески разстройства (Davenport et al, 2006): стойността за осигуряване на програма за обучение на родители варира **от 635 евро (при група) до 5760 евро (индивидуално) на семейство при 10-12 сесии**. В същото време годишната стойност за 1 дете с нетретирано поведенческо разстройство е **12 387 евро**.

5.4.3. Третична превенция

- **Третична превенция** - с услуги от специалисти за семейства/ институции, в които родители/гледачи малтретират децата. Интервенция се предлага само след възникване на “сериозно увреждане”.

Закрила/настаняване извън дома

Грижа в общността

- Помощ за семействата чрез дневни центрове/терапевтични интервенции;
- Грижа от немалтретиращия родител (в отсъствието на малтретиращия)
- Грижа от роднини (баби/други роднини)
- Приемно семейство /терапевтичен приемен дом
- Осиновяване в страната
- Само 4% са наистина сираци!

Институционална грижа

сз Институция ??

Никое дете под 5 години не трябва да бъде настанявано в институция

сз Международно осиновяване

*Последно средство
Само когато е в интерес на детето*

II. СЕКСУАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА С ДЕЦА - ИЗСЛЕДВАНИЯ И ПРАКТИКА

1. КАК ДЕЦАТА РАЗКРИВАТ СЕКСУАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА С ТЯХ

Кое е по-често срещан проблем - невярно отричане или невярно потвърждаване?

Често пъти нагласата на възрастните спрямо децата е, че те лъжат или си измислят, фантазират, т.е. че това, което твърдят, че им се е случило, е невярно. Практиката и изследванията обаче показват, че невярно отричане при деца, които са били използвани сексуално, е по-големият проблем. Всъщност по-често се среща в практиката децата да не говорят за това, когато ги попитаме, и да отричат, отколкото да лъжат или да дават невярно потвърждение.

Разкриване от възрастни хора на факта на сексуално насилие в тяхното детство (Finkelhor 1990):

Само 40% от анкетираните веднага са заявили, че са били насилвани (че с тях е било злоупотребено).

- 24% от жените и 14% от мъжете са признали това по-късно;
- 33% от насилените сексуално в детство си жени не са разкрили този факт;
- 42% от насилените сексуално в детство си мъже не са разкрили този факт.

Децата на възраст 8 -15 години (Roesler & Wind (1994)):

- **17.9%** са разкрили факта, че са били сексуално насилени след повече от 5 години след събитието;
- **75%** не са разкрили това през първата година след първия инцидент.

Деца с диагноза болести, предавани по полов път (Lawson & Chaffin 1992):

- 43% са признали по време на първото изслушване, че са били сексуално насилени;
- 57% са отrekli това.

Ролята на подкрепящото лице за разкриването на такива преживявания:

- **63% от случаите са** разкрити, когато е осигурена помощ на подкрепящо лице;
- **17% са разкрити**, когато такава помощ не е осигурена.

2. СИНДРОМ НА ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА СЕКСУАЛНО НАСИЛВАНО ДЕТЕ **(Child Sexual Abuse Accomodation Syndrom CSAAS)** **съгласно Roland Summit (1983,94)**

Синдром на приспособяване на сексуално насилвано дете - 5 фактора:

1. Тайна - парадоксално е, но запазването на тайната предпазва детето от негативни последици;
2. Безпомощност;
3. Капан и приспособяване;
4. Отсрочвано, противоречиво, неубедително разкриване;
5. Оттегляне на признанието. Модел на отсрочено разкриване.

2.1. Модел на отсрочено разкриване

(съгласно Tine Jensen 2005)

Готовността на детето да разкрие факта зависи от:

1. Случая (*opportunity*);
2. Връзката (*connection*);
3. Целта (*purpose*).

Образец на разкриване (K. MacFarlane, S. Krebs 1986):

НЕ - МОЖЕ - ПОНЯКОГА - ДА

Sorensen & Snow 1991

Признание на извършителя 80%. Извършителят е осъден или са събрани медицински обвинителни доказателства.

- 2/3 от децата са изслушвани, когато насилието (злоупотребата) все още е продължавало;
- 74% са случайни разкрития;
- 26% са съзнателни разкрития (по-често срещано при по-големите деца);
- 72% от децата първоначално са отричали насилието;
- 96% са разкрили сексуално насилие след няколко изслушвания;

- 22% са оттеглили предишни потвърдителни показания;
- 94% от децата, които са разкрили сексуалното насилие, а след това са го отрекли, повторно са потвърдили факта, че са били сексуално насилвани.

Видове разкрития

- Съзнателни
- Случайни
- Пробни

Пробни разкрития:

- Пошегувах се
- Това се е случило на мой познат (дистанциране)
- Забравих
- Справих се сам (приписва си сила)
- Присънило ми се е
- Бягство в собствената фантазия
- Дисоциация

2.2. Фази на разкриване

Фази на разкриване на насилието според Staller, 2005:

1. Фаза аз (*self*);
2. Фаза на търсене на доверено лице, подходящо време и място (*confidant selection-reaction*);
3. Фаза на последиците (*consequences*).

Предпоставки за неразкриване (Sas & Cunningham 1995) (85 % от случаите)

- Съблазняване
- Емоционална близост с извършителя
- Извършителят е член на семейството
- Малко дете
- Живеене с родител алкохолик

Предпоставки за незабавно разкриване

- Обучение от родителя
- Близка връзка с родителя

Причини за неразкриване

Faller 2002

- » **Ситуацията не е възникнала**
- » **Комуникационни:**
 - Детето не осъзнава, че е било насилено (че с него е било злоупотребено);
 - Детето не разбира какво очакват от него провеждащите изслушването;
 - Провеждащият изслушването не поставя спомагателни въпроси за припомняне на събитието, откритите въпроси са твърде обширни.
- » **Детето не иска да говори за преживяното сексуално насилие (злоупотреба).**
 - Избягва стреса като не засяга тази болезнена за него тема;
 - Чувства се виновно, срамува се;
 - Извършителят е забранил на детето да говори;
 - Страх пред неизвестното;
 - Страх от последствията от разкриването;
 - Извършителят създава убеждението, че никой няма да повярва на детето.

Предпоставки за разкриване

Arata (1998)

- » Извършителят е чужд за жертвата.
- » Времетраенето на сексуалното насилие.
- » **Колкото по-грубо и травматично е било насилието, толкова по-малка е вероятността жертвата да го разкрие.**

Мотивация за разкриване

- » Да защити себе си от по-нататъшно насилие.
- » Да защити другите от насилие (братя и сестри).
- » Последствията за извършителя.
- » Спонтанен акт, нещо изключително в ситуацията.

Образец на разкриване (Everson 1998)

<u>Събитие</u>	<u>Процес</u>
<p>1. Като отчет 2. Детето говори директно и открито.</p> <p>ИЗИСКВА: Едно изслушване, интервюто е достатъчно (открит въпрос с класифициращи въпроси), стандартно протичане на професионалното умение (юридически умения)</p>	<p>1. Като изповед (срам, свенливост) 2. Постепенно разкриване, пълно разкриване.</p> <p>Детето е неуверено, няма доверие, отстъпва, отрича.</p> <p>ИЗИСКВА: Търпеливост, спечелване доверието на детето, няколкократни разговори, професионализъм, приспособяване към темпото на разкриване на детето, много въпроси, клинични умения, гъвкав подход. (въведение, проверка на компетенциите, приемане на показанията, липса на подвеждащи въпроси, изслушване на базата на вербален разказ.)</p>

Последствия от неразкриване

Проведено е изследване от Sauders и сътрудници (2004), което обхваща 3220 възрастни, 288 = 8,9 % са претърпели насилие в детството си. Изследването установява, че закъснялото разкриване спомага за посттравматичен стрес, разстройство и за депресия.

Отваряне на поредните врати

3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА МАЙКИ, ЧИИТО ДЕЦА СА ЖЕРТВИ НА СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ

3.1. Емпирични данни

Изследване относно това по какъв начин майките откриват, че техните деца са били/са насилвани сексуално (Plummer C., *Child Abuse and Neglect* 30 (2006)). Изследването обхваща общо 125 майки (N=125) на сексуално насилвани деца, обхванати в общо 3 клинични центъра.

Резултати:	
42%	вербално разкриване от детето
15%	поведението на детето
15%	разкриване от професионалист
12%	разкриване от друго лице

Почти половината от майките са имали предчувствие, че нещо не е наред, преди да са научили за насилието.

Какво са предприели, за да изяснят ситуацията:

Разговор с детето	66%
Наблюдение	39%
Търсене на информация	37%
Директна среща с извършителя	35%
Разговор със семейството	30 %
Разговор с приятели	27%
Избягване на контакт с извършителя	20%

Какво е убедило майките, че децата им са насилвани сексуално:

Разкритие от детето	73%
Поведението на детето	66%
Емоциите на детето	60%
Мнение на терапевт	36%
Поведение на извършителя	35%
Собствени наблюдения	30%
Признание на извършителя	25%

Какво е увеличило съмненията, попречило е да се повярва:

Би трябвало да забележа това	41%
Извършителят отрича	33%
Познава извършителя	32%
Детето е променяло своята история	22%
Семейството не е вярвало	19%
Аз винаги съм близко до детето си	16%

3.2. Причини, поради които майките срещат трудности за започване на разговор с детето

Изследвания на феномена *според Jensen* показват следните най-често срещани причини, поради които майките са страхуват да започнат разговор с детето си при насилие:

- Страх, че не са достатъчно компетентни;
- Страх, че могат да бъдат обвинени от страна на орган на правосъдната система;
- Страх да не навредят на детето;
- Желание да имат 100% сигурност преди да предприемат разговора.

3.3. Динамика на процеса на възприемане на факта, че детето е било насилено сексуално

1. Отричане;
2. Чувство за вина;
3. Депресия;
4. Озлобление;
5. Възприемане.

Просветеността (информирането) на майките е много важен аспект от защитата на децата.

Просветеност (информираност) на децата

- Не намалява мащаба на явлението;
- Оказва влияние върху по-бързото разкриване;
- Намалява чувството на вина у децата.

4. МЕХАНИЗМИ ЗА ВЪВЛИЧАНЕ В ТРАФИК. КАЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Настоящото изследване е част от реализирането на проект «Програма за изграждане на ефективен отговор срещу трафика на деца в Югоизточна Европа», реализиран от «Спасете децата» - Норвегия. Настоящият материал¹³ представлява само една част от цялото изследване, а именно изследване на целевата група на деца и възрастни, жертви на трафик. Целта на статията е да представи накратко основните изводи от проучването на жертвите на трафик, както и да формулира важни препоръки за бъдещата работа по превенция на трафика у нас.

4.1. Общи данни за изследването и характеристики на интервюираните жертви на трафик

Изследването се реализира в периода юни 2006-януари 2007 година. Използвани са аудио записи и бележки при провеждане и записване на интервютата. Достъпът до всички деца е чрез представители на системата за закрила на деца или доставчици на услуги за деца и семейства, или за жертви на трафик. Това са социални работници, психолози или възпитатели. Местата, където са проведени интервютата с жертвите на трафик, са центрове за кризисно настаняване на жертви на насилие и трафик, комплекс за социални услуги, домове за отглеждане и възпитание на деца, център за работа с деца на улицата. С една от жертвите интервюто се проведе в домашна обстановка по желание на момичето. В проучването са включени общо 19¹⁴ интервюта с 16 лица, от които 2 са момчета, а останалите 14 са момичета или млади жени.

В проучването са използвани полу-стандартизирани интервюта, като се прилагат материали и методиката за проучване, разработени и предоставени от «Спасете децата» по проект «Програма за изграждане на ефективен отговор срещу трафика на деца в Югоизточна Европа». В България проектът се реализира от фондация «Партньори - България» и асоциация «Анимус» с подкрепата на «Витоша Рисърч». Интервюираните са от две основни групи: ***деца в ситуация на риск*** - проведени са общо 4

¹³ Докладът е разработен и подготвен от Надя Стойкова, доктор по социална педагогика, експерт по социална работа с деца в риск към ИСДП

¹⁴ С някои от лицата, участвали в изследването, са проведени повече от едно интервю.

интервюта, като от тях 1 интервю е с момиче, за което е правено опит да бъде въввлечено в трафик; втората група са с **жертви на трафик**, с които са проведени общо 15 интервюта.

В общите характеристики на интервюираните жертви на трафик се включват: **пол, възраст, етнически произход, семейна ситуация**, вид на **населеното място**, където са отгледани и живяли жертвите на трафик, **вид на трафика**, в който са въввлечени, както и **възрастта на въвличане** в трафика. В изследването са обхванати общо 12 лица и всичките са от женски пол. Интервюираните са от различни възрастови групи: 1 малолетно момиче, 7 са непълнолетни (от 14 до 18 години), а 4 са пълнолетни (над 18 години). От всички тях въввлечени в трафик за просия са 3 момичета, като и трите са от ромски произход. Въвлечени в трафик за проституция са 8 от интервюираните, като от тях има 1 жена, която е от ромски произход, 1 момиче от турски произход, а останалите 6 са от български произход. Един от изследваните случаи е трафикирано с цел брак в чужбина. По-голямата част - 7 от изследваните, произхождат от малки населени места (села и малки градчета), а останалите 5 жертви на трафик са от големи областни градове. По отношение на семейната ситуация се забелязва, че само 1/3 от жертвите на трафик са от пълни семейства, а при всички останали има криза в семейните отношения, която се изразява във фактическа раздяла на съпрузите, развод на родителите или смърт на единия родител (смърт на бащата в семейството). По отношение на възраст на въвличане в трафик на жертвите, т.е. кога са били въввлечени в трафик, се оказва, че **2/3 от изследваните жертви на трафик** (8 от интервюираните) **са били въввлечени като непълнолетни между 14-16 години**, 2 са въввлечени малолетни между 9-13 години, други две от всичките интервюирани жертви на трафик са въввлечени като пълнолетни - около 21 и 35-годишна възраст. Анализът на данните показва много широк възрастов диапазон на въвличаните в трафик жертви. Това дава основание да се смята, че съществува висок риск за въвличане на деца и млади жени. Все пак може да се очертае на базата на данните от това изследване и предположението за **група с изключително висок риск**, а именно групата на непълнолетните момичета - между 14 и 16 години. От друга страна, може да се направи и хипотезата, че **в зависимост от вида на трафика има различна възраст за въвличане**. Данните показват, че в случаите на трафик за джебчийство се въвличат жертви на възраст около 8 до 13 години, т.е. въвличат се деца от по-ниска възраст, докато за проституция е около 14-16 години и по-големи.

4.2. Механизми на въвличане в трафик

В настоящия анализ на данните от проведеното изследване са обръща особено внимание на един от важните за проучването компоненти: **механизми на въвличане в трафик**. Данните от проучването показват, че механизмите на въвличане са основно чрез манипулация и принуда, които често *изглеждат като избор на самата жертва*. Работещите в системата (полицаи, социални работници, педагози и възпитатели), както и самите родители¹⁵ не могат да разпознаят ситуацията на принуда и на манипулация за въвличане на жертвите. Особено често това се среща при жертвите, които са деца.

4.2.1. Особенности на механизмите на въвличане чрез принуда

Данните от проведените интервюта показват, че възрастните от системата не са разпознали процесите на **въвличане чрез принуда** на децата към просия или проституция. Интервюираните съобщават, че възрастните са поставили жертвите-деца в ситуация те да решат, да изберат и да поемат отговорност да признаят, да кажат или да вземат решение дали да се съобщи на полицията за преживяно насилие. Това дава основание да се смята, че **липсва компетентност на органите, работещи с деца в риск, да разпознават процеса на принуда** спрямо жертвите и особено децата, жертви на трафик.

Липсата на умения за разпознаване на механизмите на трафик в голяма степен се дължат и на липса на умения за провеждане на разговор с детето, който съдържа елементите на помагачното взаимодействие и подкрепящо разбиране към ситуацията на жертвата. Трудностите за провеждане на интервю за проучване с жертвите, в ситуация на принуда, могат да се обобщят в две посоки:

- **Трудности при разбиране на поведението на съпротива на жертвата**

Поведението на съпротива, което детето-жертва проявява към представителите на системата за закрила, в това число и полицията като орган по закрила, се разчита буквално, вследствие на което децата, жертви на трафик, се третират като осъзнати извършители. Това особено

¹⁵ Там, където родителите не участват във въвличането на трафика

се наблюдава при децата, въввлечени в просия. От проведените интервюта с жертвите-деца се забелязва, че те са имали срещи с представителите на системата за закрила (преди всичко полицията), но тези срещи са били безрезултатни, тъй като децата не са говорили за преживяното, т.е. не съдействат от гледна точка на възрастните. Очакването на възрастните е, че децата разбират какво се случва с тях и съответно какви са последиците от това за тях, без обаче да се съобразяват с особеностите на възрастта на децата на 13 - 14 години, когато когнитивната и емоционална незрялост не им позволява да осъзнаят в дълбочина какво точно им се случва. От друга страна, децата в тази възраст имат трудности да вербализират и анализират преживяното. Прави впечатление, че при проведените интервюта с деца не се събира информация за преживяванията и за механизмите на въвличане в трафик. Децата проявяват тревожност, когато трябва да говорят за това. Информацията за механизмите на въвличане се получава основно от интервютата с пълнолетните интервюирани жертви, които са били въввлечени като деца. Възможностите за съпротива при децата са по-ниски, поради което те често възприемат ситуацията на въвличане, в която се намират, като даденост.

- ***Нереалистична нагласа за поемане на инициатива и отговорност за промяна от страна на жертвата.***

Отговорността за предприемане на действия по закрила на жертвите, особено на децата, се прехвърлят като отговорност на самите жертви. Очаква се те да поемат инициативата и да проявят желание за промяна на ситуацията, в която се намират, или да признаят, да дадат показания, да съдействат. Очакването на възрастните е децата, жертви на трафик, да кажат веднага и всичко като се игнорира фактът, че тези деца са били системно и продължително подготвени и инструктирани преди да бъдат пуснати в просия или джебчийство. Процесът на «обработване», през който са преминали, е довел до общо състояние на страх и усещане за безпомощност, за безизходица. Често пъти дори детето може да го разбира като единствено възможен вариант на съществуване.

4.2.2. Особенности на механизмите на въвличане чрез манипулация

Манипулацията се проявява като много **голяма загриженост** към жертвата, която обикновено има някакъв сериозен проблем (икономически,

личностен, в семейството или във взаимоотношения и др.). В тези случаи манипулацията се предлага като помощ. Данните от проведените интервюта показват, че е трудно за жертвата да разпознае, че целта на помощта не е безкористна. Трудно е да се твърди, че жертвите са предварително проучени и набелязани за въвличане. Посредниците, които въвличат, са и познати, и непознати за жертвите. Това прави риска за въвличане в трафик за проституция много висок, т.е. това може да се случи на всяко младо момиче или жена в **затруднена ситуация**.

От друга страна, проучването показва, че може да се изведе и друга особеност на жертвите, което ги прави уязвими в по-голяма степен, а именно: **липсата на споделяне** за предлаганата помощ с други близки хора и липсата на съветване. Често пъти самите «помагачи» посредници за вкарване в трафик съветват да не се споделя и насърчават жертвата да действа бързо, да не се колебае. Също така самата жертва често не може да прецени, че е нужно да споделя, тъй като не забелязва нищо нередно в оказваната ѝ помощ.

Данните от изследването ни дават основание да смятаме, че тези две характеристики на жертвата: липсата на споделяне и наличието на трудна житейска ситуация, са важни **характеристики на уязвимост на жертвите на трафик**. Към тези характеристики може да се добави възрастта и пола.

4.3. Основни изводи и препоръки на изследването

Предложените изводи и препоръки са формулирани изцяло върху данни от проведените 19 интервюта в настоящото изследване, като те не претендират за представителност, но очертават тенденции, които заслужават да бъдат отчетени и коментирани с оглед работата по превенция на трафика на хора. В бъдещата система за превенция е добре да се включат елементи, които да могат да гарантират постигане на промяна в следните направления:

4.3.1. Развитие на компетентността на работещите с деца в риск

Развитието на компетентността на работещите с деца в риск има за цел да гарантира качество и ефективност на намесата на специалистите, работещи с деца в риск. Това са полицаи, социални работници, възпитатели и педагози, психолози и други, работещи в системата за закрила на децата. В работата с деца, жертви на трафик или в риск, които имат трудности

да говорят за проблемите, трябва да се използват подходящи техники за разговор и проучване на ситуацията на децата, жертви на трафик или в рисковата ситуация. Добре е **да се използват други методи за проучване** (рисувателни, психо-драматични и др.), тъй като децата имат ниска способност за анализ и рефлексия на ситуацията и обстоятелствата, в които се намират. Жертвите деца имат трудности да говорят за проблемите си, както го правят възрастните.

Нужно е да се развива целенасочено **компетентността на работещите в системата** за закрила на децата и особено представителите на полицията. Тази компетентност трябва да съдържа умения и знания за **разпознаване на механизмите на въвлечане и принуда** за джебчийство, проституция, просия и други. От друга страна, добре е тя да се гарантира чрез супервизия, обучения и обмяна на опит, което може да доведе до устойчиво повишаване на знанията и уменията на работещите с деца в риск. Данните от проучването показват, че човешкият фактор е изключително важен в работата по превенция на трафика.

4.3.2. Развитие на компетентността на рисковите групи

Основната цел при развитие на компетентността на рисковите групи деца и млади момичета е да се намали уязвимостта им. Това предполага да се предвидят, разработят и прилагат програми, обучения и разяснителни материали към рисковите групи за повишаване на техните **знания и умения за действие в трудни, кризисни житейски ситуации**, както и **умения за споделяне и търсене на съвет при взимане на решения в кризисни ситуации**. От друга страна, необходимо е да се подкрепи създаването на повече достъпни места и пространства за обсъждане и споделяне на младите хора по отношение на техни проблеми. Това могат да са места за консултиране, форуми, дискуссионни групи за младежи от рискови общности и др. формални и неформални пространства за споделяне и обсъждане на проблемите на доверието, безкористната помощ, трудностите в живота и др.

Данни от проведените интервюта показват, че **обучението за превенция на трафика** и въвлечането в проституция може да играе ролята на протективен, резилианс фактор за някои от жертвите. Макар че то не е абсолютен гарант за успешна превенция, съчетаването му с други подходи, намаляващи уязвимостта на жертвите, може да повиши ефективността на превенцията на трафика на деца и млади момичета.

III. ИНТЕРВЮИРАНЕ НА ДЕЦА, ЖЕРТВИ ИЛИ СВИДЕТЕЛИ НА НАСИЛИЕ¹⁶

1. НЕОБХОДИМОСТ ОТ СПЕЦИФИЧНИ ПОДХОДИ

Изслушването на деца само по себе си е предизвикателство, тъй като е важно да се имат предвид специфичните особености на интервюирания при всяко интервю, но освен това би следвало да се имат предвид и специфичните особености, произтичащи от възрастта и социалния опит на детето. Ето защо се поражда необходимост от специфични подходи при интервюиране на деца, жертви или свидетели на насилие.

ДЕТЕТО - СВИДЕТЕЛ, изисква специални грижи, тъй като:

- не разбира процедурите, в които трябва да участва;
- страхува се от непознатата ситуация;
- страхува се, че няма да удовлетвори очакванията на възрастните;
- чувства се виновно;
- болезнено преживява напомнянето за преживяните страдания;
- страхува се от последствията, ако обвини близките си хора;
- има нужда от дружелюбна обстановка за изслушване.

1.1. Необходимост от надеждна информация

При интервюиране на дете ние имаме предвид специфичната характеристика на детската зрялост по отношение на възприемане на ситуация и по отношение на способност за възпроизвеждане на тази ситуация. С други думи при интервюиране на деца е необходимо професионално внимание за характеристиките на търсената информация - точност, пълнота, яснота и пр., а тези характеристики зависят изключително от личностния контекст на интервюирания, контекста на събитието и контекста на провеждане на интервюто. Професионалното интервюиране/изслушване на деца би могло да има сериозен ефект върху доброто правосъдие, когато е набрана информация, обслужваща това правосъдие - обективна, базирана

¹⁶ Материалите в тази глава са разработени и представени на обучение на съдии, прокурори, полицаи, психолози и социални работници, проведено от Мария Келер-Хамела, доц. Нели Петрова-Димитрова, д-р Надя Стойкова, което е организирано в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури” с Договор № CSDP 2005 - 004, финансиран от Европейския съюз и бюджета на Република България.

на факти и доказателства, съдържаща данни. Както самите криминалисти посочват, най-важната информация за престъплението могат да предоставят жертвите, свидетелите и заподозрените.

1.2. Необходимост от „щадене” на детето

От друга страна интервюирането има ефект върху интервюирания, т.е. освен набиране на информация, нужна за вземането на важни решения, то има последици, които следва да бъдат отчитани, тъй като децата са обект на защита и нашето общество е възприело политика на зачитане на най-добрия интерес на детето във всички свои действия. Става дума за травматичните последици от изслушване на деца, когато:

- се провеждат непрофесионално;
- се повтарят многократно;
- повторенията се проточват във времето.

И най-беглият анализ на ситуацията у нас би показал наличие на сериозен проблем в тази област. У нас децата се изслушват от хора, които не са подготвени специално за това. Смята се, че е достатъчно да си педагог, психолог или социален работник, за да можеш да проведеш такова интервю. Често като професионалисти се канят инспектори от детските педагогически стаи (ДПС), служители с подходяща квалификация на затворите, на институции и пр. Отсъствието на специална подготовка за изслушване на дете има последици както върху обективността и точността на информацията, така и върху психиката на детето. Не е случайно, че само малка част от регистрираните насилия срещу деца завършват в съда¹⁷. Причините за това са, от една страна, вероятно поради недостиг на доказателства, или, което също се случва често, поради отказ на родителите да подложат детето си на правосъдие. Липсата на доказателства се дължи именно на неумението при разпитването на децата като свидетели или жертви и по време на съдебното производство това се използва от защитата, която обикновено действа много по-професионално и като последица не се стига до осъждане на извършителя. Едновременно с това действат и други причини. Върху детската психика изключително негативно влияние има и многократното изслушване, както и изслушването пред обвиняемия. Неговото присъствие може да има и най-често има сериозен негативен ефект и върху двете важни

¹⁷ Виж Препоръки на Комитета по правата на детето към Р. България от юни 2008 г. (виж сайт на ДАЗД)

характеристики на изслушването - да обслужва целите на правосъдието и да не нарушава най-добрия интерес на детето. В нашата съдебна практика това е по-скоро правило, отколкото изключение. Един случай в най-добрия вариант преминава през най-малко 3 разпита, а практиката показва, че те най-често са повече. Освен многократното повторение на разпитите, процедурата често се проточва във времето, което има по-скоро ефект на възобновяване на травматичното преживяване, дори ако са положени усилия и има постигнати резултати за неговото преработване и приемане в съзнанието на детето. Ето защо близките на детето често предпочитат да съхранят това, което могат от психичното здраве на детето си, жертвайки осъждането на извършителя.

1.3. Специфични характеристика на детето при участие в правни процедури

Когато сме изправени пред необходимостта да изслушаме дете, жертва или свидетел на насилие, е важно да знаем някои факти. Според нашия закон, когато детето е свидетел на домашно насилие, то едновременно е и жертва (ЗЗД). Над 80% от децата и повече от 4/5 от юношите, които бягат от къщи, са жертви на домашно насилие. По-голямата част от децата, които имат поведенчески проблеми, са жертви на домашно или друго насилие. Повече от половината от извършителите на насилствени престъпления като деца са били жертви на насилие. Тези данни още веднъж показват необходимостта от полагане на големи усилия да не допринесем за криминализиране на жертвата или свидетеля. Става дума за този „допълнителен“ ефект, който правните процедури имат върху хората, които преминават през тях, и които са значително по-сериозни като последици при децата. Начинът, по който се води един процес, без да цели това, може да предизвика у участника, макар и в ролята на свидетел или жертва, усещане на вина, усещане на безсмислие и липса на истинска справедливост и правосъдие, отчаяние, депресия и др.

- **Нивото на психическо развитие и функциониране** е изключително важно за професионалния подход при изслушване на децата.
- **Децата са по-податливи на влияние отколкото възрастните.**

В зависимост от възрастта си по различен начин, но все пак далеч повече от

възрастните, децата се опитват да дадат правилния отговор, да се харесат на интервюиращия, да търсят подкрепа от него. При задаване на въпроси от възрастни децата се чувстват като на изпит, тъй като най-близкия житейски опит, който имат, ако изобщо имат, е от училище. Те се опитват да намерят верния отговор и ако например им се зададе още веднъж един и същи въпрос, те смятат, че първия път не са отговорили правилно и сега трябва да поправят своя отговор. Това е един от начините за повлияване на съдържанието на отговорите, които децата дават. Трябва да се има предвид и това, че всички останали техники, които разпитващите оказват, за да постигнат натиск върху разпитвания, действат многократно по-силно при децата.

- **Децата, жертви и свидетели на престъпление, изпитват конфликт на лоялност**

Както посочват данните в повечето страни, децата много по-често са убивани, бити, изнасилвани, малтретирани от свои близки и познати, отколкото от непознати. При изслушване те са поставени в ситуация „да предадат“ своите близки и когато става дума за родители, конфликтът би могъл да бъде драматичен. В практиката са известни много случаи, когато детето не желае да „издаде“ своя родител, нещо повече, то обвинява себе си за насилието и смята, че ако е по-добро родителят не би го правил. Възможно е също детето да няма „разрешение“ да говори. Има случаи, в които насилникът е изтръгнал обещание от детето да не говори и говоренето е свързано със заплахата, или самото дете е убедено, че така закриля своя родител. Често друг член на семейството, на чиято закрила и любов детето държи, не разрешава говоренето. Една майка или баба, или сестра може да не разреши на детето да говори, защото е срамно, така злепоставя всички, това е проблем на семейството и пр.

- **Децата често смесват реалността с фантазията**

Това не означава, че лъжат. Преживяването на една травматична ситуация може да включи смесване на факти и измислици. Стресът и травмата могат да доведат до непредполагаеми и неконтролируеми емоционални реакции. Има редица изследвания за последиците върху детската психика и механизмите, чрез които детето се защитава от травмата на преживяното насилие. Задължително е интервюиращите да познават тези механизми при изслушване и провеждане на разпита, особено на дете, жертва на насилие.

- **Психологическият статус на детето може да повлияе върху ролята му като свидетел и да я подложи на съмнение**

Повторното преживяване на травмата по време на интервюто може да предизвика свръхемоционална реакция, защита, бягство. Детето изпитва различни чувства като срам, гняв, страх, вина, които е необходимо да бъдат посрещнати в контекста на неговия най-добър интерес, а не на интереса на разпита, когато те се разминават. Възможно е също детето да не е наясно с това, което се е случило, да не го разпознава като насилие, да е естествена част от неговия живот. Това трябва да се има предвид от специалистите при интервюиране и е още един аргумент за тяхната специална подготовка.

- **Трудности, свързани с технологията на провеждането на интервю:**

- преса и натиск от страна на интервюиращите;
- наличие на неравенство по отношение на властта - при всички случаи децата усещат реалността, според която възрастните притежават властта;
- униформите на служителите и мястото, в което се провеждат разпитите, влияят върху децата;
- подвеждащи въпроси, повторение на едни и същи въпроси, коктейл от въпроси;
- невербални сигнали;
- неспокойствие, притискане;
- употреба на жаргон;
- риск от получаване на желана информация.

2. ИНТЕРВЮТО, КАТО МЕТОД ЗА ИЗСЛУШВАНЕ НА ДЕЦА

2.1. Същност на интервюто като метод за проучване

Интервюто е основен метод за проучване и изследване в психологията, социалната работа, обучението и възпитанието.

Той също е общонаучен метод, доколкото се използва във всички социални науки. Парадоксалното е, че този метод изключително трудно може да отговори на изискванията за научност. Всички изследователи,

а за интервюто са написани огромно количество монографии, посочват невъзможността да се определят ясни изисквания по отношение на интервюиращия, времето, въпросите, съдържанието на въпросите, ситуацията и пр., които да гарантират научен характер на набраната информация. Независимо от това, не можем да си представим някакво социално изследване без употреба на интервю.

Интервюто се използва за изследване на случили се събития, социални идеи, ценности и норми и пр., за които думите са единствен начин на съществуване.

От друга страна чрез него се изследват и самите думи, дискурсите, структурите, приложенията и пр. С други думи, чрез интервюирането ние разбираме за събития, факти, нагласи, отношения чрез символичния израз на интервюирания, който е изключително субективен. Интервюто е метод, чрез който се извлича контекстна информация, за която често е неприложима схемата на анализ вярно-невярно, правилно-неправилно. Когато едно дете споделя своите фантазии, те са верни за него, за нас те носят също важна информация, но не задължително фактологична.

Изкуството да интервюираш съдържа в себе си твърде много лични умения, произтичащи от конкретните особености на помагачия. Компетенциите са резултат от продължаващо обучение и опит.

При провеждане на интервюто като метод за изследване трябва да се имат предвид няколко основни общи черти:

- Изкуствен характер, който се определя от това, че в една или друга степен винаги става дума за задаване на въпроси от интервюиращ към интервюиран. Това не е обикновен разговор, а разговор, чрез който се цели набиране на информация;
- Технологиата на провеждане на интервюто е зависима от неговите цели, дали се изследват характеристики на изследвания, неговото поведение, това какво прави, неговите знания, умения, или неговото отношение към нещо;
- Ефективността на интервюто, т.е. достоверността на информацията, набрана чрез него, зависи от създаването на един минимум от доверие между интервюиращия и интервюирания;
- Мястото, където се провежда интервюто, влияе по един или друг начин върху неговата ефективност.

- **Свободно интервю**

Свободният разговор се използва при изследване по-скоро на нагласи, на процеси на социализация и развитие, на интереси, мотивации. Въпросите са общи, целта е да се стимулира свободното изразяване на интервюирания. Най-важната техника на интервюиращия е активното слушане. Информацията се набира повече от интерпретация на думите, на дискурса, отколкото на фактите. Отклоненията от темата не само са допустими, но и желани. Чрез тях често научаваме неща, за които не сме били готови да питаме. Свободният разказ позволява на интервюирания да се отпусне, да разказва все повече и повече и по този начин може да каже много неща, които при контролиран разговор не би казал. Свободното интервю дава възможност да се набере информация:

- За личността на интервюирания (нагласи, ценности, отношения, мотивация, умения за изразяване на чувства, характер, компетенции, социални умения и пр.). Например когато един човек разказва случки от живота си, вие разбирате много неща, които той не казва – кои са хората, които обича, които са му близки, как е възприемал ситуациите, за които разказва и пр. Когато едно дете ви разказва, че не е обичало да излиза с приятели като по-малък и че дори майка му се е опитвала да го накара да излезе, вие бихте могли да си формулирате хипотези, които после да проверите. Това дете би могло да се страхува да не изгуби майка си, да не бъде изоставено. Може също да се страхува от насилие от другите деца. Би могло да е много умно и да предпочита да се занимава с неща, които не са интересни на връстниците му. Би могло да му е трудно да се съсредоточава и да обръща внимание на другите деца, тъй като преживяването на постоянно насилие в къщи отнема всичките му сили и пр.;
- За контекста на протичане на събитията, които ни интересуват. Когато едно дете ви разказва, че му е било забранено да отваря хладилника и да взема храна без разрешение на баба си или дядо си, вие разбирате не само за отношението на бабата и дядото към детето, но и за техните нагласи и ценности, което е важно за разбиране на контекста, в който е извършено насилието.;
- Допълнителни данни и информация, които могат да подскажат верността или неверността на фактите, на събитията, които ни интересуват. Ако едно дете е манипулирано от някой възрастен и дава много ограничена

информация, при свободния разговор може да сподели неща, които противоречат на контролираната версия на случилото се.

- **Водено или ръководено интервю**

В този случай пред интервюиращия има набор от въпроси, на които той трябва да получи отговор. Става въпрос за проучване на конкретни теми, зони, периоди и пр., определянето им е функция на целта на интервюто и затова те са предварително определени. Водещият интервюто се стреми да „води“ разговора така, че да получи отговор на въпросите, които предварително си е задавал. В този смисъл той е този, който определя темите и не толерира отклонение от тях. Професионалното умение се проявява в това разговорът да се води така, че с минимален брой директни въпроси да се получи необходимата информация. Директните въпроси създават усещане за разпитване и снижават доверието между интервюиращия и интервюируания. Това интервю като техника за изследване е с най-голямо реално използване в практиката. То дава възможност за:

- набиране на информация за събития и ситуации, които ни интересуват;
- набиране на информация от данни и факти. Интересуват ни описания, разкази, препредаване на разговори, а не толкова начинът, по който интервюируаният го прави. Въпросите са от типа „какво?“, „кога“, „кой“, „по време на... „ и пр.
- набиране на допълнителна информация, която макар и по-ограничена, е възможно да бъде набрана по време на воденото интервю.

- **Фокализирана или фокусирана беседа**

Тази беседа обединява в себе си различни техники, основното е ,че при нея има фокусиране върху тема или специфичен детайл от тема или проблем. Тя позволява значимите данни, получени при другите видове беседи, да бъдат възприети като нови фокуси при изследването и разговорът да се центрира върху тях. Успешността ѝ зависи от умението на изследователя да идентифицира тези важни данни, тези значими детайли от разговора и по подходящ начин, в подходящ момент да задълбае разговора около тях. Фокусирането позволява:

- да се набере информация, която има характер на задълбочаване на разбирането за смисъла на събитията;
- за изследване на специфични феномени и тяхната връзка със събитията.

2.2. Интервюиране на дете свидетел или жертва на престъпление

Качества, които трябва притежава интервюиращият - неутралност, заинтересованост, ангажираност, съпричастност, непредубеденост, да не осъжда; професионализъм.

Какво не трябва да прави интервюиращият - да проявява авторитарност; да оценява - да изразява реакции на одобрение или неодобрение; да спори; да конфронтира детето; да се взема много насериозно; да се държи като експерт.

Интервюто минава през няколко условни фази, които естествено следват процеса на интервюиране.

2.2.1. Подготовка и планиране на интервюто:

Подготовка на обстановката, специализирана стая за изслушване на деца - тя трябва да осигурява дружелюбна към детето среда, възможност за добър контакт, условия за изграждане на доверие. Обстановката трябва да е адекватна както за съвсем малки деца (3-7 години), така и за по-големи и дори за юноши. В този смисъл обзавеждането на специализираната стая изисква професионален подход. В нея задължително има пособия за рисуване, меки играчки, може да има и семейна къща. При провеждане на интервю за целите на правосъдието е важно да се осигурят условия за записване на интервюто, което ще позволи ползването му от различните инстанции без да се налага непременно да се разпитва детето. Добре е да има възможност за наблюдение на изслушването от заинтересованите страни, без детето да е в пряк контакт с тях. Необходимо е да осигурите място, където няма да бъдете прекъсвани от хора, телефони и пр.

- **Настройване** - много е важно за ефективността на интервюто, ако съумеете да настроите своите чувства и мисли към детето, което очаквате. Помага, ако се опитате да се поставите на негово място, да почувствате как то би се чувствало.

- **Запознаване с цялата налична информация за детето** (ако има такава).
- **Определяне на целите** - какво целите с интервюто, кои са основните проблеми, области и зони, които ще проучвате. Планирайте внимателно, важно е да се има предвид, че интервюто с дете - жертва или свидетел, е най-добре да бъде само едно, в изключителни случаи две. Това означава да се подготвите сериозно, да обмислите всичко, което бихте искали да научите от детето.

2.2.2. В началото на интервюто, подготовка на детето

Тя може да отнеме различно време в зависимост от възрастта и особеностите на детето, но като фаза е задължителна. Целта на тази фаза е да се постигне минимум доверие между професионалиста и детето. Тук могат да се ползват:

- Игри. За това е задължително в стаята да има играчки за различни възрасти деца. Разбира се не бива да се прекалява и с играчките и с времето за игра, тъй като те разсейват детето и могат да попречат на провеждането на разпита и концентрацията на детето.
- Рисуване, моделиране с пластилин и пр.
- Разговори с юношите за музика, за книги, за филми и пр.

Всички тези техники служат и за изследване и диагностика, не само за постигане на доверие.

2.2.3. Договаряне

- Представете се ясно и кратко, кой сте, какви са вашите компетенции и отговорности;
- Обяснете на детето какво става - какви са целите на интервюто, как ще протече, каква е вашата роля, какво очаквате от него. Обяснете му, че ще говорите, че това е само разговор, не е някакво наказание;
- Покажете му мястото, нека разгледа стаята и другите стаи около нея. Нека види също къде го чакат родителите му, или един тях. Кажете му, че може да отиде при тях ако поиска, но не се съгласявайте те или един от тях да присъстват.
- Обяснете и договорете времето - в зависимост от възрастта то може да бъде между 30 - 90 мин., в редки случаи до 120 минути.
- Обяснете основните правила в комуникацията. Много е важно детето да разбере, че няма грешни отговори, че може да не отговаря, ако не знае отговора, че може да попита, ако не разбира въпроса ви. Често житейският му опит го кара да мисли, че го изпитвате, и то се стреми да разбере какъв отговор очаквате, какво е правилно да каже. Кажете му, че ако го попитате повторно, то е защото не сте разбрали, или сте забравили, че вече сте питали, а не защото отговорът е грешен. Обяснете, че интервюиращият пита, защото не знае какво се е случило, а не защото го изпитва.
- Убедете детето, че неговите нужди са най-важни, че то има свободата

да участва в интервюто както прецени. Припомнете си, че на първо място е най-добрият интерес на детето. В този смисъл, ако детето не желае, или не може да говори, не бива да настоявате интервюто да се проведе.

- Уверете детето в конфиденциалността и нейните граници в разговора. Бъдете ясни кой и какво от разговора ви ще знае. Кажете на детето, че разговорът се записва. Покажете му камерите. Кажете на детето, че има хора зад стената, които ще гледат и слушат интервюто. Не лъжете детето, ако е ясно, че това, което ще ви разкаже, ще се чуе от други хора. Обяснете му кои са тези хора и защо трябва да чуят всичко това.
- Направете всичко това по възможно най-ясен начин, на разбираем за детето език и се убедете, че то ви е разбрало.

2.2.4. По време на интервюто

За да се съберат доказателства:

- Въпросите - задавайте отворени въпроси: какво се случи тогава, разкажи ми повече за това, кога се случи това и пр., затворените въпроси (тези, на които се отговаря с да и не) не носят достатъчна информация.
- Опитвайте се да получавате доказателства, да проверявате информацията - при децата реалността и фантазията не са ясно разграничени. Питайте първо за действията, после за обстоятелствата. Питайте за детайли.
- Проверявайте повече от една хипотеза или заподозрян.
- Внимавайте с подвеждащи въпроси, имайте предвид, че децата се повлияват значително повече от възрастните.

За да се постигнат неповлияни отговори

- Стимулирайте свободното говорене на детето, колкото по-свободно говори, толкова повече наистина важни неща ще разберете.
- Задавайте въпроси с повече възможни отговори.
- Задавайте контролни въпроси, за да поверите източника на информация.
- Не се разкривайте чрез директни въпроси, чрез които показвате водещата си хипотеза, или показвате какво е важно за вас и как според вас са станали нещата. Първо, започнете с индиректни и после конфронтирайте получената странична информация с тази от директните въпроси за събитието.
- Не оказвайте натиск върху детето.
- Търсете баланса между интересите на случая и интересите на детето.

2.2.5. Техники при интервюиране

Техники за улесняване на разговора - активно слушане, перифраза, обратна връзка, отразяване на чувствата; резюмиране. При малките деца използвайте техники, които улесняват както вербалната комуникация - като приказки, влизане в роли и други, така и невербалната комуникация - рисуване, проиграване на ситуации с играчки и предмети и др.

Хората са нещо повече от сбора на техните вербални и невербални послания. Слушане, в неговия най-дълбок смисъл, означава слушане на човека, като повлиян от контекстите, в които той "живее, движи се и има своето съществуване". Цялостното слушане на човека включва: 1) основно емпатично слушане и разбиране; 2) напреднало емпатично слушане и разбиране; 3) слушане и разбиране на реалностите, които стоят отвъд емпатията: "транс-емпатични реалности", свързани с проблемните ситуации на клиента и неизползваните му възможности.

Техники-убийци - задаване на няколко въпроса едновременно, агресивно реагиране, пренебрежение, смяна на темата, диагностициране, подпитване, разпитване.

2.2.6. Възможни сценарии за интервюиране на дете (добри практики)¹⁸

Най-добрият сценарий е ориентираният към случая и към отворените въпроси сценарий (case orientation and open-ended question). В Холандия интервюиране на деца - свидетели на престъпления или жертви, могат да бъдат разпитвани само от специално подготвени професионалисти - психолози или полицаи. Полицаяте получават тази възможност след 14-месечно обучение. Изслушването се извършва в специално обзаведени стаи, които гарантират дружелюбна за детето атмосфера и са технически оборудвани за видео- и звуково регистриране на интервюто. Интервюто се планира предварително. Детето също се подготвя за интервюто. Детето се разпитва само, без присъствие на родител. Провежда се само едно интервю, в изключителни случаи се разрешава второ. При тези условия се интервюират деца от 4 до 13 години, включително с умствена изостаналост.

Интервюто може да включва няколко подсценария:

¹⁸ „Child as a participant of legal procedures”, Dr.Karin Dekens, Police Academy of the Netherlands

Открит, сценарий А

Стимулира свободното припомняне;

Договаря правилата на общуване;

Реализира се при свободно припомняне:

- отворени въпроси;
- контролни въпроси;
- изясняване на действията, после на обстоятелствата;
- изясняване на съпътстващите обстоятелства и специфични епизоди;
- формулиране на алтернативни хипотези и заподозрени.

Неоткрит сценарий Б

Задаване на индиректни въпроси;

Конфронтиране с получената информация от други източници.

2.2.7. Приключване на интервюто

Работна равностметка на резултатите от интервюто - по отношение на целите, по отношение на надеждност, пълнота на информацията. Анализ на проверените хипотези и обмисляне на данните по отношение на нова/ нови хипотези или заподозрени. Важно е да избегнете интервю, което да проверява само една възможна хипотеза.

Благодарности на детето на разбираем за него език.

3. Правила за водене на интервю

Авторите подчертават, че “ако изследователите са станали все по-песимистични по отношение на използването на интервюто като средство за постигане на обективна информация, или на една точна картина на нещата такива каквито са, то те са станали все по-ентузиасирани за използването му за постигане на имплицитните измерения на контекста на работа чрез личността на интервюирания” (F.J. Roethlisberger , W.J. Dickson).

В резултат на тези свои изследвания посочените автори предлагат някои основни принципи и правила при провеждане на не-директивната беседа като метод за изследване.

Първото правило гласи “Интервюиращият трябва да третира всичко, което е казано в една беседа, като неделим елемент от нейния контекст.” Очевиден е акцентът към дискурса, към

не-директното възприемане на смисъла на казаното. Това първо правило съдържа няколко под-правила:

- Интервюиращият не трябва да бъде внимателен само към съдържанието, проявено в една беседа. В един текущ разговор това е информативното ниво, което доминира, при интервюто латентните мотиви би трябвало да бъдат отчетени.
- Нищо, което е казано предварително, не бива да се смята като истина или грешка, като направено или не; дискурсите, постигнати в една не-директивна беседа, са по-скоро от нивото на ненаправеното; по отношение на вярно и грешно тук се прилага различно мислене от мисленето в тези категории. Много грешки при интерпретиране на данни са направени именно от прилагане на тази схема в контекст, изискващ различна схема.
- Интервюиращият не трябва да счита всичко казано като принадлежащо на едно и също психично ниво. Психологическият контекст е ключ към разбиране на смисъла на казаното.

Второто правило гласи: Интервюиращият трябва да бъде внимателен не само към това, което личността има желание да каже, но също и към това, което личността не желае да каже или не може да каже без помощ. Интервюиращият забелязва, отделя по време на интервюто пропуските и в подходящ момент, с такт се опитва да ги запълни. Те са проява на съпротивите, страховете и съмненията на интервюирания, които му пречат да се изразява свободно.

Третото правило гласи: Интервюиращият трябва да смята нагласите, които са означени в предишните правила, като индикатори и да се опитва да разкрива, благодарение на тях, личния проблем, който те повдигат. Говорещият не е в състояние винаги да внимава за това, което говори, поради което казва много неща, които на пръв поглед не казват нещо съществено. Тези "слепи мисли" са непосредствено свързани с психическите потребности, удовлетворявани чрез комуникацията. Трябва да се има предвид, че няма директна връзка между това, което се казва, и това, което се мисли. Необходимо е казаното от личността да се възприема повече като симптом, отколкото като нещо направено или нещо действително.

Четвъртото правило гласи: Интервюиращият трябва да разположи личния проблем в социалния контекст.

- Интервюиращият трябва да помни, че самата беседа представлява

социална ситуация и да отчита това влияние. Самият интервюиращ и отношението с интервюирания е нова ситуация, със своите специфични значения. Те трябва да се отчитат при интерпретацията на събраната информация.

- Интервюиращият трябва да се пази да не смесва своите чувства като човек, с тези на професионалист.

Петото правило: Към тези правила, по-скоро принципи, авторите прибавят няколко техники-съвети за поведението по време на не-директивно интервю:

- Интервюиращият трябва да слуша спокойно и доброжелателно, но също и интелигентно критично. Никаква тема предварително не би трябвало да се смята за неприемлива, маловажна, той трябва да си спомни, че това, което е трудно да се каже, често е много важно за говорещия;
- Интервюиращият не трябва да проявява ни най-малка авторитарност. Интервюираният е в действителна позиция на субординация. Интервюиращият не трябва не само да използва тази своя власт, но напротив - по всякакъв начин да използва за добро “своя капитал” от статута;
- Интервюиращият не трябва да дава съвети или да морализаторства;
- Интервюиращият не трябва да спори с интервюирания;
- Интервюиращият може да говори или поставя въпроси само при следните условия: за да помогне на говорещия; за да отрази безпокойството на говорещия от промяна в отношението; за да окуражи проявата на вътрешното; за да насочи дискусията към забравени или negliжирани теми; за да помогне при прецизирането на чувствата.

Не-директивната беседа е обект на различни проучвания именно като инструмент за изследване. Основните въпроси доколко тя може едновременно да отчита дискурса, в което е смисълът, и едновременно с това резултатите да бъдат съотнесими с целите на изследването и да бъдат обективни.

3. РАЗПИТ НА ДЕТЕ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ПРАВОСЪДИЕТО. ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ

Разпитът на дете, жертва или свидетел на престъпление, преминава през няколко етапа - подготвителен и същински етап. Всеки от тях е изключително важен, за да се постигнат целите на разпита - от една страна, набиране на достатъчно информация за целите на правосъдието, а от друга - намаляване на риска от повторно травмиране на детето по време на разпита.

1. Подготвителен етап.

1.1. Условията за провеждане на разпита

- Мястото, където се провежда интервюто, трябва да бъде неутрално, тихо и безопасно, не трябва да има прекалено много играчки в помещението, тъй като това би разсейвало детето. Добре е да сте приготвили лист и цветни моливи за детето.
- Седнете по такъв начин, че да е възможен визуален контакт с детето. Ако малкото дете е седнало на пода например, и вие седнете на пода. Докато говорите с детето, не сядайте зад бюро или маса, седнете на масата до детето. Седнете близо до детето, но не прекалено близо. Не навлизайте в „територията на детето“, това може да го уплаши.
- Колкото по-малко хора присъстват по време на вашия разговор с детето, толкова по-добре. Най-доброто решение би било да се избере човек, специално обучен да разговаря с деца, и той да проведе разпита. Полицай и прокурор биха могли да наблюдават разпита и да подготвят доклада си, докато седят в съседна стая и гледат през венецианско стъкло. В нашата реалност това понякога е трудно за реализиране. Според полския закон, когато се провежда разпит с дете, е задължително да присъстват полицай, прокурор и психолог. Тъй като не разполагаме с помещения за провеждане на разпити с деца, сме принудени да се борим да ограничим броя на присъстващите лица до двама човека - полицай или прокурор и психолог, който да води разпита. При подозрение за сексуална злоупотреба, полът на водещия разпита е от значение и трябва да се съобразим, особено ако детето е на определена възраст, но като цяло най-важни са способностите на психолога, водещ разпита.
- Позволете на детето да свикне с помещението, да разгледа добре стаята.

1.2. Подготовка за провеждане на разпит

Цели на лицето, което провежда разпита

- Да установи фактите;
- Да спомогне за оптималното представяне на детето;
- Да постигне максимална степен на надеждност, точност и компетентност;
- Да сведе до минимум травмата за детето.

Брой хора, които присъстват на разпита

Не трябва да присъстват роднини нито в залата за разпит, нито в помещението с телевизионния монитор. Присъстват възможно най-малък брой хора.

Подготовка за разпита

Събиране на информация:

- за детето;
- за признания за насилие, които детето е правило пред други хора;
- за неотдавнашни промени в поведението на детето;
- от „непровинилия се” родител.

2. Същински етап от разпита на дете - изслушването на детето

Същинският етап преминава условно през три фази – предварителна, или още се нарича «Установяване на контакт с детето»; събиране на информация и приключване.

Предварителна фаза

Това е т. нар. фаза **«Установяване на контакт с детето»**. **Целта на водещия на разпита през тази фаза е да:**

- помогне за разтоварване на напрежението, окуражаване на детето;
- направи предварителна оценка на емоционалното състояние, психическата кондиция и нивото на интелектуално развитие на детето;
- направи разясняване на целта и правилата;
- премине през опознаване на специфичния език на детето.

Опознаване на специфичния език на детето (виж Приложение Фиг. №1)

Отделете време заедно с детето да нарисувате човешко тяло и да обозначите частите на тялото. Поставете пъпчето на тялото, с което обикновено обозначаваме, че тялото е голо. Задавайте подходящи въпроси на детето, за да означите пола на човечето и частите на тялото.

2.1. Установяване на контакт с детето

Целта е да се изгради доверително отношение с детето и да се направи оценка на развитието му.

Основните методи, които се използват през тази фаза, са:

- разговор;
- забавление (игра);
- рисуване;
- други форми на контакт с детето.

2.1.1. Поздравяването, първият контакт

- Поздравете детето, като използвате малкото му име.
- Бъдете открити и приятелски настроени.
- Кажете на детето къде ще бъдат неговите родители или детегледачка по време на разпита.
- Представете се на детето, представете останалите хора в помещението; кажете на детето кои сте, с какво се занимавате и каква е ролята на останалите хора в помещението, по начин разбираем за детето.
- Кажете на детето какво възнамерявате да правите.
- Бъдете изразителни, обръщайте внимание на симптоми на нервност у детето.
- Започнете да задавате въпроси, започнете с въпроси, свързани с живота на детето - къде учиш/ходиш на детска градина, какво обичаш да правиш. Използвайте това, което вече знаете за детето, за да формулирате добре въпросите си. Например: ако знаете, че детето е самотно и няма приятели, въпросът „Как се казва най-добрият ти приятел/приятелка?“ не е подходящ.
- Не задавайте принудителни въпроси, като например „Искаш ли да бъдеш мой приятел/приятелка?, ще останем ли приятели?“.
- Бъдете внимателни с нуждите на детето, реагирайте, ако например

детето иска вода или да отиде до тоалетната. Понякога, когато не искат да говорят за нещо, децата се опитват да отложат тази ситуация. Търсят си извинения, за да избегнат въпроса. Ако детето каже, че иска да пие вода и ние не му позволим, неговите съпротиви могат да се увеличат и възможността да установим добър контакт с детето може да спадне значително. Установяването на добър контакт с детето е важно и необходимо, за да изясним това, което ни интересува.

2.1.2. Оценете нивото на развитие и проверете податливостта на влияние

- Докато дискутирате обикновени теми с детето, вслушвайте се в начина му на изразяване и неговия език, адаптирайте вашия език и речник.
- Накарайте детето да разпознава цветовете.
- Накарайте детето да покаже, че може да брое, проверете дали разбира предлози: зад, пред и пр.

2.1.3. Определяне на основните правила през първия етап

- Попитайте детето защо е тук, какво са му обяснили другите за това какво ще се случва тук.
- **Церемония “истина и лъжа”**
 - Обяснете му значението на думите *лъжа* и *истина* (това е особено важно, когато става дума за малки деца).
 - Използвайте пример, за да проверите дали детето прави разлика между тях, например: „Ако кажа че имам зелена коса, това истина или лъжа е?”. При по-малки деца може да използвате пример с картинката за гадаене и лъжа (виж Приложение Фиг. №2).
 - Обяснете на детето, че искате днес да си казвате само истината.
 - Постигнете обещание от детето да казва истината.
- **Страх и тайна**
 - не пренебрегвайте факта, че детето е изплашено;
 - обяснете му, че ще обсъждате тайни.

Когато работим с деца ни отнема много време, за да ги научим да

различават добра от лоша тайна. Нарушителят е заинтересован да избегне наказанието и ще направи всичко възможно, за да накара детето да запази тайната и да не я споделя с никого. Ще използва всякаква форма на принуда над детето, понякога замаскирана и жестока. Бъдете нащрек, защото детето най-вероятно е уплашено.

- **Гадаене срещу „Не знам”**

- Кажете на детето, че ако не знае отговора на някой въпрос не бива да го гадае, а трябва да каже „не зная”. Обяснете на детето, че вероятно няма да знае отговорите на някои въпроси и тогава трябва да отговори, че не знае.
- Може да дадете пример, за да проверите дали детето е разбрало това (това е много важно, когато говорите с много малки деца), например може да попитате: „Къде ходих на почивка миналото лято?”

- Поправи ме, ако кажа нещо грешно.

- Ако повторя въпрос, това не означава, че отговорът ти е бил грешен. Не съм бил там, така че не знам какво се е случило.

- Каж ми, ако не разбираш, ако не си спомняш (виж Приложение Фиг. №2 «Истина срещу лъжа»)

2.2. Фаза на събиране на информация

Това е времето, в което се насърчава свободното говорене на детето по темата на разпита. Основните техники, които се използват, са:

- **Спонтанен разказ;**
- **Разпитване.**

Насърчавайте детето да говори свободно по темата на разпита. Съберете информация по основните въпроси: Кой? Къде? Кога? По какъв начин? Какво? Отделете време за определяне на времето, мястото, други обстоятелства, които трябва да се изяснят. Използвайте основните видове въпроси, за да улесните разказа на детето.

Видове въпроси:

- Отворени
- Затворени
- Общи (*Знаеш ли защо си тук?*)
- Конкретни (*Какво се случи, когато отиде в парка?*); свържете го с

предишна информация, дадена от детето

- С повече отговори (*Той каза ли нещо за това да разказваш или да не разказваш?*)
- Да-Не (*Той каза ли ти да не разказваш?*)
- Насочващи (*Той ти свали дрехите, нали?*)

Подходящ език за развитието на разпита.

Избягвайте:

- юридически термини;
- сложни/съставни въпроси;
- местоимения;
- двойни отрицания.

Използвайте:

- предпазливо времевите рамки;
- конкретни думи;
- език, разбираем за детето (но не бебешки);
- Не използвайте нови думи, преди да ги е употребило детето;
- Оставете детето да определи думата;
- Не забравяйте, че децата могат да говорят много буквално;
- Уверете се, че детето има предвид същия човек, както вие.

Какво трябва да запомните:

- Съобразявайте ритъма на разпита с възможностите на детето - бъдете търпеливи.
- Слушайте повече, говорете по-малко.
- Поддържайте обективна позиция независимо какво казва детето (контролирайте емоциите си).
- Започнете, като насърчавате детето да ви разкаже какво се е случило посредством отворени въпроси като „Какви ми какво се случи?“.
- Насочвайте детето към разказа, като му кажете „Разкажи ми още“ или „Какво стана след това?“.
- Преминвайте от общи към по-конкретни въпроси във връзка с важни хора и събития.
- Използвайте език, разбираем за детето.
- Използвайте фрази, съдържащи само един въпрос или една мисъл, прости думи, прости времена и кратки изречения, не използвайте двойни отрицания.

- Избягвайте употребата на условни изречения, когато разговаряте с малки деца.
- Съгласявайте се с обичайните имена, които детето използва, за да обозначи хора, части от тялото или сексуални действия - попитайте го как то предпочита да ги нарича.
- Използвайте малки лични имена, например чичо Андрю, не използвайте лични местоимения като „той“.
- Бъдете ясни и конкретни, когато задавате въпроси - малките деца приемат всичко буквално.
- Винаги искайте от детето да обясни думите и изразите, които не разбирате.
- Настройте бързината, с която протича разпита, според възможностите на детето да се разкрие. Бъдете търпеливи.
- Ако детето си крие лицето или очите, понижава тона си или шепне, когато отговаря на въпроси, оставете го да го прави.
- Контролирайте емоциите си, тона, с който говорите, мимиките си, не показвайте любопитството си или шока си, независимо от това, което казва детето.
- Ако детето се затруднява да говори за злоупотребата, помолете го да покаже какво има предвид с кукла, или да го нарисува.
- Започнете, окуражавайки детето да използва разказвателни изречения, като използвате изречения с отворен край, например: „Разкажи ми какво се случи“.
- Окуражавайте разказа му, като използвате „Разкажи ми повече“ или „Какво се случи след това“.
- Преминвайте от по-общи въпроси към по-конкретни, засягащи важни хора и събития.
- Бъдете внимателни с въпроси, на които се отговаря с да/не.
- Подгответе си списък с въпросите, които не бива да пропускате да зададете (на лист хартия или ги запомнете).

2.3. Какво не трябва да правите по време на разпита

- Не се опитвайте да поучавате детето по време на интервюто. Не давайте наставления по време на разпита, избягвайте да назидавате детето.
- Никога не хвалете детето и не му обещавайте награди заради това, че е дало информация.

- Не насилвайте детето да отговаря, дори когато знаете, че то лъже или прикрива част от информацията. Ако имате информация, че детето е казало нещо различно на някой друг, няма нищо лошо да го помолите да ви изясни това, което не разбирате. Не се изнервяйте, ако детето не иска да отговаря. Не изтръгвайте отговора.
- Никога не питайте детето как би желало да накаже злосторника, какво „би искало да се случи“ на извършителя, или какво би трябвало да е наказанието му според детето.
- Не съдете отговорите, които ви дава детето.
- Не поправяйте „грешния отговор“, помолете детето за обяснение и задавайте въпроси за пояснение.
- Не се догаждайте какво иска да ви каже детето.
- Не насочвайте детето като предлагате информация, засягаща злоупотребата.
- Не показвайте недоволството си, когато не успеете да получите информацията, на която сте се надявали, по-добре спрете и си починете за малко.
- Не настоявайте детето да говори, когато не иска да говори. По-добре подгответе друга среща.
- Не питайте детето «защо» извършителят е наранил нещо. Детето не знае, не може да чете мисли и обикновено обвинява себе си.
- Не питайте дали детето обича злосторника и дали злосторникът обича детето.
- Не давайте обещания, които не можете да изпълните, например „повече нищо лошо няма да ти се случи“.
- Никога не обещавайте на детето, че няма да кажете на никого това, което то ще ви каже. Може да се наложи случаят да бъде докладван.
- Избягвайте физически контакт с детето.

2.4. Приключване на разпита

- Обяснете на детето какво ще се случи, какво следва оттук нататък.
- Похвалете детето за опита, който е направило да разкаже, не за информацията. Благодарете на детето за усилието, НЕ за СЪДЪРЖАНИЕТО.
- Отговорете на въпросите, които детето може да ви зададе.

- Обобщете казаното от детето, като използвате детски език, за да сте сигурни в точността.
- Попитайте детето дали иска да каже още нещо.
- Поговорете на някаква неутрална тема.

След приключване на разпита на детето дайте информация за това къде семейството и детето могат да получат помощ.

4. СТАНДАРТИ КЪМ СТАЯТА ЗА ИЗСЛУШВАНЕ (РАЗПИТ) НА ДЕЦА

1. Изисквания към провеждащия изслушването на детето

- Опит в работата с деца;
- Познаване на етапите на развитие на детето;
- Гъвкавост и творчески подход в начина на провеждане на изслушването;
- Умение да се разговаря с дете за сексуално поведение;
- Умение да се забелязват и разбират потребностите на семейството на изслушваното дете.

2. Изисквания по отношение на помещението за разпит на деца

2.1. Организационни способности за поддържане на стаята

Стаята за изслушване на децата се завежда от организация, която е юридическо лице и осигурява административното управление на стаята. Тази организация трябва да разполага с удобно помещение, осигуряващо чувство на уютност, обзаведено съобразно потребностите на детето, за да се осигури на децата физическа и психическа сигурност по време на изслушването.

2.2. Пространствено оформление на стаята за разпит на деца

Стаята за разпита трябва да отговаря на изисквания, свързани от една страна с *психологическите потребности на детето*, а от друга - с *формалните изисквания за спазване на закона* (виж Приложение Фиг. №3 «Синя стая за изслушване на дете», създадена от Фондация «Ничии деца» - Варшава, Полша и Фиг. №4).

Стаята за разпит не трябва да е претрупана с мебели. Обстановката в нея трябва да предразполага детето, винаги трябва да има цветни моливи и бели листа. Не е необходимо да има играчки. Практиката показва, че е добре да няма играчки в самата стая за разпит, за да не се разсейва детето. В стаята има малка маса и малки столчета, удобни фотьойли и настилка на земята, която е удобна и мека за сядане на земята. Към стаята трябва да има и чакалня.

В стаята за наблюдение има огледало с едностранно отражение, т. нар. венецианско огледало. Също така е оборудвана със съответната видео - и аудио техника, така че да има телевизионно излъчване в затворена верига, както и възможност да се прави запис на разпита (виж Приложение Фиг. №5, Фиг. №6, Фиг. №7 и Фиг. №8).

Представеното помещение за изслушване на деца има следните възможности:

- 1. Осигурява провеждане на изслушване на детето само от съдия с участието на психолог**, като едновременно с това има възможност да участват в изслушването и други лица (прокурор, адвокат на обвиняемия, частен обвинител и др.), пребиваващи в отделно помещение. Тази възможност се осигурява от така наречено “венецианско” стъкло между помещенията и/или директно предаване на хода на изслушването и система за комуникация между стаите.
2. Осигурява възможност детето да изчаква своето изслушване в дружелюбно място, до което няма достъп обвиняемият. Чакалнята е обзаведена по такъв начин, че да създава възможност за активно прекарване на времето на изчакване (детски играчки, книжки, списания, цветни тебешери и други). Но в чакалнята не трябва да има образователни и информационни материали на тема сексуално насилие (злоупотреба).
3. Трябва да създава уютна за детето обстановка, като вратите между стаята за изслушване и другото помещение/другите помещения са обезшумени.
4. Да е издържана в спокойни, пастелни цветове.

5. Да е мебелирана по начин, който да осигурява комфортно пребиваване в стаята на по-малки и по-големи деца (масички и столчета с два размера, диван или фотьойл, мек мокет).
6. Да е обзаведена с помощни материали и техника за получаване на информация от детето (тебешери, листове хартия, обикновени кукли, други специални кукли, които оживяват, надянати на ръката, и др.), които пряко не са достъпни за детето, а също така неголям брой (!) играчки, които да са достъпни за детето.

3. Изслушване за нуждите на правосъдната система

В помещението може да се запише изслушването, благодарение на което изслушването може да бъде възпроизвеждано по време на съдебно заседание. Осигурена е също така възможност за комуникиране на лицата, които участват в изслушването (прокурор, адвокат на обвиняемия) със съдията и с психолога, за да им предадат въпроси, които биха искали да бъдат зададени на детето. За да бъдат удовлетворени горепосочените потребности на правосъдната система, стаята за изслушване трябва да бъде оборудвана с:

- Камера/и записваща/и изслушването (цялата стая плюс поведението и реакциите на детето);
- Микрофон/и за записване на звука;
- Техника, която позволява аудио-видео записване на изслушването върху два носителя (две касети VHS; касета + DVD);
- Микрофон в съседната стая на стаята, в която протича изслушването на детето, и слушалки за съдията и психолога.

Подобна стая за изслушване на деца-жертви или свидетели, оборудвана с необходимата видео и аудио техника, е създадена от Института по социални дейности и практики в партньорство с Община Пазарджик и с финансовата подкрепа на Фондация «ОАК» (виж Приложение Фиг. №9 и Фиг. №10).

4. Допълнителни услуги към стаята за изслушване на деца

На родителите (настойниците) се гарантира и предоставя всеоткронна информация относно възможностите да получат специализирана психологическа, терапевтична, медицинска и правна помощ, което е интегрална част от услугите на *дружелюбната специализирана стая*

за изслушване на дете. Тази информация се отнася до помощта, която оказва организацията, управляваща стаята за изслушвания, или от други взаимодействащи центрове. Родителят (настойникът) на всяко изслушвано дете получава писмена информация за предлаганата помощ.

IV. МЕЖДУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРТИ И ТЯХНАТА ПРИЛОЖИМОСТ В БЪЛГАРИЯ

1. МЕЖДУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРТИ¹⁹ ОТНОСНО ПОЛОЖЕНИЕТО НА ДЕТЕТО-СВИДЕТЕЛ В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

1.2. Видове международни стандарти според задължителността им

Задължителни - ратифицирани по реда на чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България (в сила за България и с предимство пред вътрешното право, което им противоречи).

Препоръчителни - установени с препоръки, решения и декларации, които развиват и конкретизират задължителните стандарти на основата на анализ на най-добрите практики по прилагането им. Винаги изискват специално инкорпориране.

1.2.1. Стандарти на ООН

- Конвенция за правата на детето (КПД) (особено чл. 3 и чл. 39), в сила за България от 1991 г.;
- Факултативен протокол към КПД относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография (по-специално чл. 8), в сила за България от 2002 г.;
- Протокол за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика на хора и по-специално на жени и деца, допълващ Конвенцията срещу транснационалната организирана престъпност;
- Конвенция на международната организация на труда (МОТ) относно забраната и незабавни действия за ликвидирането на най-тежките форми на детски труд;

¹⁹ Материалът е разработен с методическата подкрепа на д-р Ива Пушкарлова, изпълнителен директор на Съюза на съдиите в България

- Резолюция на ГА S-27/2 „Свят, достоен за децата“;
- Декларация за основните принципи на правосъдие за жертвите на престъпления и злоупотреба с власт (Резолюция на ГА на ООН 40/34 - 29.11.1985 г.);
- Виенска декларация относно престъпленията и правосъдието (РГА 55/59 - 04.12.2000 г.) и плановете за действие за изпълнението ѝ по отношение на свидетелите и жертвите на престъпления и младежкото правосъдие (РГА 56/261, 31.01.2002 г.);
- Насоки за правораздаване относно децата, жертви и свидетели на престъпления (анексирани към Резолюция 2005/20 на ИСС);
- Декларация и План за действие от Стокхолм;
- Ангажимент и План за действие от Будапеща;
- Глобални ангажименти от Йокохама.

1.2.2. Стандарти на Съвета на Европа

- Европейска конвенция за упражняването на правата на детето;
- Европейска социална харта;
- Конвенция за престъпления в кибернетичното пространство (по-специално нейния член 9);
- Конвенция за борбата с трафика на хора;
- Конвенция (201) за защита на децата от сексуална експлоатация и сексуална злоупотреба (специално глава VII);
- Препоръка R(2001) 16 на Съвета на министрите за защита на децата от сексуална експлоатация;
- Препоръка R (97) 13 за заплахите срещу свидетелите и правата на защитата;
- Препоръка R (85) 11 относно положението на жертвите в рамките на наказателното право и процес;
- Препоръка R (87) 21 относно помощта за жертвите на престъпления и превенция на виктимизацията;
- Препоръка R (2001) 11 относно водещите принципи в борбата срещу организираната престъпност;
- Препоръка R (2000)11 относно действията срещу трафика на хора с цел сексуална експлоатация;
- Препоръка R (96) 8 за наказателната политика в Европа в периода на промени;

- Препоръка No R (91) 11 относно сексуалната експлоатация, порнографията, проституцията и трафика на деца и младежи.

1.2.3. Стандарти, въведени от Европейския съюз

- Харта на основните права (2007/С 303/01);
- Резолюция за защита на свидетелите в борбата срещу международната организирана престъпност;
- Рамково решение на Съвета относно борбата със сексуалната експлоатация на деца и детската порнография (2004/68/ЈНА);
- Рамково решение на Съвета относно борбата с трафика на хора (2002/629/ЈНА);
- Рамково решение на Съвета от 15.03.2001 г. относно правното положение в наказателното производство на жертвите от престъпления (2001/220/ЈНА);
- Декларация на министрите от Лука (особено т. 2,8).

1.3. Приоритет на най-добрия (висшия) интерес на детето

1/При **всички** действия на публичните власти по отношение на децата висшият интерес на детето е от **първостепенно значение (чл. 24, ХОП на ЕС, в сила за България)**;

Член 24 (Права на детето), Харта на основните права на Европейския съюз (извлечение):

1. Децата имат право на закрила и на грижите, необходими за тяхното благоденствие. Те могат да изразяват свободно своето мнение. То се взема под внимание по въпросите, които ги засягат, в зависимост от възрастта и зрелостта им.

2. При всички действия, които се предприемат от публичните власти или частни институции по отношение на децата, висшият интерес на детето трябва да бъде от първостепенно значение.

2/Висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предприети от обществени или частни институции за социално подпомагане, от съдилищата, административните или законодателните органи **(чл. 3, КПД, в сила за България)**;

Член 19 от КПД, (извлечение):

1. Държавите - страни по Конвенцията, предприемат всички необходими законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено.

2. Такива защитни мерки включват според случая ефективни процедури за създаване на социални програми за осигуряване необходимата подкрепа на детето и на лицата, които се грижат за него, както и на всички други форми за предотвратяване и разкриване, докладване, отнасяне за разглеждане, разследване, разглеждане и проследяване на случаите на малтретиране на деца, описани по-горе, и според случая за намеса на съдебните органи.

3/ В отношението си към деца-жертви системата на наказателното правораздаване осигурява **като първостепенна** най-добрата закрила на интересите им (**чл. 8, Факултативен протокол към Конвенцията за правата на детето (ФПКПД), в сила за България**).

Член 8, ФПКПД (извлечение):

1. Държавите страни приемат подходящи мерки, за да защитят правата и интересите на деца-жертви на практики, забранени по този протокол, на **всички фази на наказателното производство** и в частност чрез:

- а) признаване уязвимостта на децата-жертви и приемане на процедури за признаване на техните специални потребности, включително като свидетели;
- б) уведомяване на децата-жертви за техните права, тяхната роля и обхвата, протичането и развитието на производството и за хода на техните дела;
- в) осигуряване на възможност възгледите, нуждите и потребностите на деца-жертви да бъдат представени и обсъдени в производството, когато техните лични интереси са засегнати, по начин, който съответства на процедурните правила на националното законодателство;

- г) осигуряване на подходяща подкрепа на децата-жертви по време на наказателния процес;
- д) запазване по подходящ начин на тайната и самоличността на деца-жертви и предприемане на мерки в съответствие с националното законодателство, за да се предотврати нежелателното разпространение на информация, която може да доведе до разкриване на самоличността на деца-жертви;
- е) осигуряване, в подходящи случаи, безопасността на децата-жертви, както и на техните семейства и свидетели от заплахи и отмъщение;
- ж) избягване на ненужно закъснение при разглеждане на делата и изпълнение на заповеди или решения, присъждащи компенсации за деца-жертви.

2. Държавите страни гарантират, че несигурността относно действителната възраст на жертвата няма да представлява пречка за започване на наказателно разследване, включително разследване, насочено към установяване на възрастта на жертвата.

3. Държавите страни гарантират, че при отношението на системата на наказателното правораздаване към деца - жертви на нарушения, описани в този протокол, най-добрата закрила на интересите на детето е от първостепенно значение.

4. Държавите страни предприемат мерки, за да осигурят подходящо обучение, по-специално юридическо и психологическо обучение, за лицата, които работят с жертви на нарушения, забранени от този протокол.

5. Държавите страни, при подходящи случаи, приемат мерки, за да запазят сигурността и безопасността на тези лица и/или организации, участващи в предотвратяване и/или закрила и рехабилитация на жертвите на такива нарушения.

6. Нищо в този член не може да се тълкува като противоречащо или несъвместимо с правата на обвиняемите за честен и безпристрастен процес.

4/ Предпазване на детето-свидетел от страдание по време на целия процес, за гарантиране на неговия най-добър интерес и достойнство

(Насоки на ООН);

Насоките на ООН за правосъдие по въпроси, отнасящи се до децата - жертви и свидетели на престъпления, са приети и приложени към резолюция 2005/20 от 22 юли 2005г. на Икономическия и социален съвет.

Насоките са създадени за да допълнят в практическа насока следните решения на ООН: от една страна, Конвенцията за правата на детето и Факултативния протокол към нея относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография, и от друга - Декларацията за основните принципи на правосъдието по отношение на жертвите на престъпления и злоупотреба с власт и Виенската декларация относно престъпленията и правосъдието и плановете за действие към нея.

Целите на насоките са:

- Да подпомогнат професионалистите в работата им с деца - жертви и свидетели на престъпления, в съгласие с Декларацията за основните принципи на правосъдието по отношение на жертвите на престъпления и злоупотреба с власт.
- Да помогнат в прегледа на закони, процедури и практики, така че те да постигнат пълно зачитане на правата на децата - жертви и свидетели на престъпления, и пълно прилагане на КПД.
- Да помогнат на правителства, международни организации, агенции, НПО, и други да разработят и приложат нормативна уредба, политики, програми и практики, насочени към ключови проблеми по отношение на децата - жертви и свидетели на престъпления.
- Да помогнат на и подкрепят онези полагащи грижи за деца във внимателната работа с децата - жертви и свидетели на престъпления.

НАСОКИТЕ са разработени:

1/ отчитайки факта, че милиони деца по целия свят страдат вследствие на престъпления и злоупотреба с власт, и че правата на тези деца не са достатъчно защитени, както и че тези деца могат да претърпят допълнителна вреда и страдание, докато участват в наказателния процес;

2/ отчитайки, че децата са уязвими и се нуждаят от специална защита съобразена с тяхната възраст, зрялост, индивидуални потребности;

3/ отчитайки, че по-добрата работа с децата - жертви и свидетели на престъпления, може да поощри желанието на децата и техните семейства да разкрият престъпни деяния и да сътрудничат на правораздаването;

4/ припомняйки, че КГД установява изисквания и принципи за ефективно осигуряване на правата на децата, и че Декларацията за основните принципи на правосъдие по отношение на жертвите на престъпления и злоупотреба с власт установяват принципите за осигуряване на жертвите на правата на информация, участие (свободно изразяване), защита, обезщетение и подпомагане;

5/ подчертавайки, че всички страни членки по международни и регионални правни инструменти са длъжни да изпълнят задълженията си по тях, включително по КГД и нейните протоколи.

ПРИНЦИПИ на Насоките:

- Достойнство
- Недискриминация
- Най-добрият интерес на детето:
 - Закрила
 - Хармонично развитие
- Право на участие

ПРИЛОЖЕНИЕ на Насоките на ООН

- За ефективното приложение на насоките всяка държава трябва да осигури подходящо обучение, подбор и процедури, отговарящи на специалните потребности на децата, жертви и свидетели на престъпления.
- За да се постигне ефективна и ефикасна работа с децата, жертви и свидетели на престъпления, трябва професионалистите от различните структури, работещи с тези деца, да са не само подходящо обучени, но и да си сътрудничат в прилагането на насоките.

Рамково решение на Съвета на Европейския съюз от 15 март 2001 година относно правното положение в наказателното производство на жертвите от престъпления (2001/220/ПВР),

Член 2. Спазване и признаване (извлечение):

1. Всяка държава членка взема мерки жертвите да разполагат с действителни и подходящи възможности за действие в рамките на нейната система за наказателно правораздаване. За целта същата непрестанно полага усилия за осигуряване зачитането на личното достойнство на

жертвите по време на производството и признава правата и законните им интереси, най-вече в рамките на наказателното производство.

2. Всяка държава членка взема мерки спрямо особено уязвимите жертви да се проявява специално отношение, подходящо с оглед на обстоятелствата, свързани с тях.

Член 8. Право на защита (извлечение):

3. Освен това всяка държава членка взема мерки за избягване на контакти между жертвите и подсъдимите в съдебните сгради, освен когато наказателното производство изисква такива. Ако е необходимо за постигане на тази цел, всяка държава членка постепенно въвежда в съдебните сгради специални помещения, в които да чакат жертвите.

4. При необходимост да се защитят жертвите - особено най-уязвимите - от евентуалните последици от показанията, дадени в открито заседание, всяка държава членка взема мерки по решение на съда да им се даде възможност да дават показания по начин, който позволява извършването на това действие с подходящи средства, съвместими с основни принципи на нейното право.

Член 15. Практически изисквания във връзка с положението на жертвите в производството (извлечение):

1. Всяка държава членка осигурява подпомагане за постепенното създаване, в рамките на производствата изобщо и по-специално в помещенията, където се поставя началото на наказателното производство, на необходимите условия, целящи полагането на усилия за предотвратяване на вторичното утежняване положението на жертвите и избягване създаването на излишно напрежение за тях. Това се отнася в най-голяма степен за първоначалния прием на жертвите и за създаването на условия, подходящи за състоянието им, в посочените помещения.

2. За целите на параграф 1 всяка държава-членка обръща особено внимание на помещенията в съдилищата, полицейските сгради, държавните органи и организациите за подпомагане на жертви.

1.3.1. Степен на приложимост на най-добрия интерес на детето

Това е задължителен международен стандарт.

- Осигуряването по най-добър начин на интересите на детето е принцип на неговата закрила (**чл. 3, т. 3 от ЗЗД**).
- Липсват наказателно-процесуални разпоредби, специално

въвеждащи най-добрия интерес на детето като водещо ръководно процесуално начало у нас.

Право на защита

Държавата предприема всички необходими мерки за подпомагане на физическото и психическото възстановяване и социална реинтеграция на дете, жертва на липса на грижи, експлоатация, злоупотреба, изтезания или друга форма на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание, или на въоръжен конфликт. Възстановяването или реинтеграцията се извършват в среда, благоприятстваща укрепването на здравето, самоуважението и достойнството на детето (**чл. 39, КПД, в сила за България**).

Право на изслушване

Общи правила за положението на пострадалия в наказателния процес:

- Във всички фази на процеса жертвата се изслушва по начин, изцяло съобразен с нейното **лично положение, права и достойнство (чл.8, R (85)11, СЕ)**.
- Осигуряват ѝ се **действителни и подходящи възможности за действие** в системата за наказателно правораздаване, при зачитане на **личното ѝ достойнство, права и законни интереси** в производството. **Особено уязвимите жертви имат право на специално отношение**, подходящо с оглед обстоятелствата, свързани с тях (**чл. 2, РР²⁰ 2001/220 на СЕ**).
- **Избягване на контакти с подсъдимите** в съдебните сгради, освен когато наказателното производство ги изисква. Ако е необходимо, се изграждат чакални за жертвите (**чл. 8, РР 2001/220 на СЕ**).

1.3.2. Общи правила за положението на пострадалия в наказателния процес

1. Право, особено на най-уязвимите жертви, на защита от евентуалните последици от показания, дадени в открито заседание, и на даване на показания по **подходящ начин и средства**, съвместими с основните принципи на правната система и по решение на съда (**чл. 8, РР 2001/220**).

²⁰ Рамково решение на Съвета на Европа

2. Право на предотвратяване на **вторичното утежняване** положението на жертвите и избягване създаването на **излишно напрежение** за тях чрез постепенно създаване в рамките на производството и по-специално в **помещенията**, където се поставя началото му, в съдебните и полицейските сгради, на условия, подходящи за състоянието на пострадалите (**чл. 15, РР 2001/220 на СЕ**).
3. Право, когато жертвата е страна или свидетел, да ѝ бъдат възстановени разноските, по повод законно оправданото си участие в производството.

1.3.3. Общи правила по българското право за положението на пострадалия в наказателния процес

1. Съдът може да откаже конституиране на пострадалия като граждански ищец на основание забавяне на наказателното преследване или техническо неизпълнение на формални изисквания за учредяване на процесуалното качество.
2. При бързо производство, незабавно производство и освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание не се допуска предявяването на граждански иск.
3. Производствата, водени по особени правила, могат да се развият и приключат без знанието и участието на пострадалия. С това му се отнемат възможности за защита на права пред съд и се увреждат/ губят завинаги правни възможности за защита по други законови пътища, които предполагат участие в наказателния процес срещу извършителя.
4. Пострадалият е напълно изключен от процеса на споразумение с извършителя, което е възможно и без да са обезщетени вредите от престъплението.
5. Липсва прецизно законово определение на понятието „*особено уязвими пострадали*” в ЗПФКПП. То включва малолетни и непълнолетни лица, за които лица държавата носи конституционно или международноправно задължение за особена закрила.
6. Липсва законово задължение за органите на досъдебното производство да уведомят пострадалите за възможността и

правото им да получат безплатна емоционална и правна помощ, за процедурите за гарантиране на техните интереси в наказателното производство, за правото им на обезщетение от държавата и реда за упражняването му.

7. Забраната обвиняемият да доближава пострадалия по чл. 67 от НПК не е скрепена със санкция за неизпълнение, нито ред за установяването му.
8. Не е предвидена законова възможност за даване на показания чрез затворена видеовръзка без пострадалият да присъства в съдебна зала.
9. Възможността за безпричинно забавяне на връщането на вещи е законодателно установена в чл.111 от НПК.
10. Не са уредени случаите, в които извършителят не обезщетява разноските на пострадалия, защото е неплатежоспособен или липсва осъдителна присъда.
11. Липсват мерки за предотвратяване на вторичното утежняване положението на пострадалите и на излишно напрежение за тях.

2. СПЕЦИАЛНИ ПРАВИЛА ЗА ДЕТЕТО - СВИДЕТЕЛ (И ЖЕРТВА)

2.1. Право на изслушване

2.1.1. Международно законодателство, свързано с правото на изслушване на дете

1. Право на дете, което може да формира собствени възгледи, да ги изразява свободно по всички въпроси, които го засягат, като им се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта му. За целта във всички съдебни процедури, отнасящи се до него, то се изслушва пряко, чрез представител или орган съгласно процесуалния закон (**чл. 12, КПД, в сила за България**).
2. Право на свободно изразяване на мнение, което се взема под внимание по въпросите, които засягат детето, в зависимост от възрастта и зрелостта му (**чл. 24, ХОП на ЕС, в сила за България**).

3. Право на детето да изразява възгледи и мнение и да бъде чуто, при зачитане на достойнството му, на тактичност и съпричастност и при отчитане на неговите потребности (**Насоки на ООН**).

2.1.2. Правила относно изслушването на детето-свидетел в наказателния процес в България

Това е задължителен международен стандарт. По принцип правото на изслушване на детето е гарантирано в **Закон за закрила на детето**:

- Всяко дете има право свободно да изразява мнение по всички въпроси от негов интерес (чл. 12, ЗЗД).

- Във всяко съдебно производство, по което се засягат права или интереси на дете, то задължително се изслушва, ако е навършило 10-годишна възраст, освен ако това би навредило на неговите интереси. Когато детето не е навършило 10 години, то може да бъде изслушано според степента на неговото развитие и с мотивирано съдебно решение.

- Преди изслушването на детето съдът трябва:

1. да осигури необходимата информация, която да му помогне да формира мнението си;

2. да го уведоми за евентуалните последици от неговите желания, от поддържаното от него мнение, както и за всяко решение на съдебния орган (чл. 15, ЗЗД).

• След като дадат показанията си, **непълнолетните свидетели се отстраняват от съдебната зала**, ако съдът не постанови друго (чл. 280, НПК).

Процедурите в НПК относно изслушването на дете-свидетел са специални към разпоредбите на Закона за закрила на детето, поради което единствени намират приложение спрямо деца-свидетели:

- Малолетният свидетел се допуска с определение на съда след задължителна психиатрична експертиза за свидетелска годност.

- Свидетелят не изразява мнение, а възпроизвежда факти, като може да ползва собствени бележки за цифри и дати. Поради това съдът не му предоставя информация за формиране на мнение.

- Съдът не може да консултира свидетеля за последиците от поведението му, нито да го уведомява за факти.

Съдебните органи по наказателни дела **не гарантират** на детето:

- възможност да **се изрази свободно, без страх и притеснение**

при даване на показания за преживяното;

- недискриминационно **кредитиране на показанията**.

Международни стандарти относно изслушването на дете-свидетел:

Намаляване на броя на процедурите по даване на показания и изслушване и, следователно, намаляване на вредите, понесени от децата, повишаване на достоверността на показанията им и зачитане на достойнството им (**чл. 33, Rec (2001)16 на КМ**).

Използване на **адаптирани процедури**, като специално проектирани *стаи за разпити* за деца, *ограничаване на броя на разпитите*, *специален ред за събиране на свидетелски показания*, *избягване на ненужен контакт* със съдебния процес (като например чрез предварителни видео-записи) и с *обвиняемия*, неговия защитник и други лица, непряко свързани с процеса, провеждане на *разпит в отсъствието на обвиняемия*, в *отделни помещения* за чакане и даване на показания (**Насоки на ООН**).

- Използване на **помощни средства**, които улесняват детето при даване на показания и намаляване на възможността за сплашване и смушаване на детето. Съдът упражнява надзор и взема подходящи мерки, за да гарантира, че **въпросите**, които се задават на децата-свидетели, са съобразени и **подходящи** за тях (**Насоки на ООН**).

- Осигуряване на специални мерки за предотвратяване на повторна виктимизация (**Насоки на ООН**).

2.1.3. Степен на приложимост

- Международният стандарт е препоръчителен и не е инкорпориран във вътрешното право. Липсва уредба за:

- броя на изслушвания на детето;
- помещения за изслушване на детето;
- помещения за изчакване на призоваването;
- процесуален и извънпроцесуален достъп на обвиняемия и неговия защитник до детето;
- използване на специални доказателствени средства за закрепване на показанията на дете (рисулки, конструктори, играчки и пр).

- Липсва гарантиран съдебен контрол върху разбираемостта на въпросите към детето.

- Липсват специални мерки за превенция на вторична виктимизация на детето.

2.2. Подкрепяща среда при изслушване

2.2.1. Стандарти за необходимост от създаване на подкрепяща среда при изслушване на дете

- Когато е възможно и подходящо, децата се разпитват в присъствието на родител, настойник или други лица, квалифицирани да ги подпомагат (**чл. 8, R (85)11, CE**).
- Осигуряване на **подходящо обучение**, подбор и процедури, отговарящи на специалните потребности на децата-свидетели (**Насоки на ООН**).
- Във всички случаи изслушването и консултирането на детето се извършват в присъствието на социален работник от ДСП, а при необходимост - и в присъствието на друг подходящ специалист. Социалният работник е представител на ДСП, който участва със становище или писмен доклад. ДСП може да представлява детето в предвидени в закона случаи. Съдът разпорежда изслушването да се извършва и в присъствието на родител, настойник или друг близък, когото детето познава, с изключение на случаите, когато това не отговаря на интереса на детето (**чл. 15, 33Д**).
- Във всички случаи изслушването и консултирането на детето се извършват в **подходяща обстановка (чл. 15, 33Д)**.
- Когато интересите на малолетния или непълнолетния пострадал и неговия родител, настойник/попечител са противоречиви, съответният орган му назначава особен представител - адвокат, който участва в наказателното производство като повереник (**Чл. 101, НПК**).
- Разпитващият орган разяснява на малолетния свидетел необходимостта да даде правдиви показания, без да му отправя предупреждения за отговорност (**Чл. 140, НПК**).
- Малолетният свидетел се разпитва в присъствието на педагог или психолог, а когато е необходимо, и в присъствието на родителя или настойника (**Чл. 140, НПК**). Непълнолетният свидетел се разпитва в присъствието на тези лица, ако съответният орган намери за необходимо.

- С негово разрешение тези лица могат да задават въпроси на детето-свидетел (**Чл. 140, НПК**).

2.2.2. Степен на приложимост

- Международният стандарт не е инкорпориран.
- Липсват правила относно подготовката на лицето, квалифицирано да подпомага детето.
- Правното значение на въвлечеността на това лице в процеса и възможността му реално да окаже помощ и подкрепа са различни в международния стандарт и вътрешния закон (участие / присъствие).
В международното законодателство има *забрана децата-жертви на сексуална експлоатация да бъдат обект на наказателно преследване за свое действие*, свързано с такава експлоатация (**чл. 36, Rec(2001)16 на КМ**).

3. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

3.1. Общи изводи

- Водещите международни стандарти са ратифицирани и влезли в сила за България.
- Те не се прилагат или се прилагат неустойчиво поради субективни фактори - лоша съдебна практика, основана на необосновано ограничително тълкуване на вътрешното право и неумения за прилагане на международното право.
- Препоръчителните стандарти не са инкорпорирани.
- За инкорпорирането на част от тях държавата се е задължила политически или е декларирала, че ги е инкорпорирала.

3.2. Препоръки

- Въвеждане на обща препращаща разпоредба на НПК, която постановява провеждане на разпит и процесуално третиране на малолетните и непълнолетните свидетели в съответствие с влезлите в сила международни актове.
- Полагане на усилия за задълбочаване на инкорпорирането на препоръчителните стандарти.

- Повишаване на професионалната квалификация на органите на съдебната власт и досъдебното производство по прилагане на международното право.

- Повишаване на законотворческите умения и социална чувствителност на законодателя.

България подписа на 26.10.2007 г. **Конвенция (201) на Съвета на Европа за защита на децата от сексуална експлоатация и сексуална злоупотреба.**

Заместник-министър Караиванова, ръководител на българската делегация, бе упълномощена с Решение на Министерския съвет да подпише Конвенцията при условие на последваща ратификация. Конвенцията, подписана от 23 държави членки на Съвета на Европа, демонстрира ясно нетърпимостта на всяко едно съвременно демократично общество към всички форми на сексуална експлоатация и насилие срещу децата. Както се посочва в изявление на Министерството на правосъдието, подписването на Конвенцията потвърждава волята на България «както за идентифициране на актуалните проблеми в тази насока, така и за търсене на адекватен отговор чрез осъждане на всички форми на сексуални посегателства срещу деца». Подписването на Конвенцията е част от предприетите мерки на национално равнище.

4. Заключителни бележки и препоръки към България от Комитета по правата на детето към ООН

Заключителните бележки и препоръки към България от Комитета по правата на детето към ООН са по отношение на правата на децата в държавата. Тези бележки и препоръки са направени след прегледа на втория периодичен доклад на държавата ни по прилагането на Конвенцията за правата на детето на ООН и са публикувани на 6 юни 2008 г.

Тук представяме извлечение²¹ от Бележки и препоръки на Комитета във връзка с правата на децата - жертви или свидетели на престъпления по отношение на тяхното участие като свидетели в досъдебни или съдебни производства.

По отношение на правото на детето на свободно изразяване (чл. 12 от КПД):

²¹ Пълен текст може да се намери на страницата на ДАЗД

“26. ..., Комитетът е обезпокоен, че традиционни практики и културни нагласи ограничават пълното приложение на чл. 12 от Конвенцията, особено при съдебни и административни решения.”

По отношение на правото на детето на защита от злоупотреба (чл. 19 от КПД):

“ 41. Комитетът е обезпокоен от нарастващия брой деца обект на злоупотреба, включително психологическа, физическа и сексуална злоупотреба, и че едва незначителна част от случаите достигат до съд.”

“42. Комитетът препоръчва на Държавата членка да:

... (в) Подсили психологическата и правна подкрепа за децата жертви на злоупотреба и пренебрегване.”

По отношение на правото на детето на защита от сексуална експлоатация и злоупотреба (чл. 34 от КПД):

“ 63. Комитетът е обезпокоен от нарастващия брой деца обект на сексуална експлоатация и злоупотреба, и че едва незначителна част от случаите достигат до съд.”

“64. Комитетът препоръчва на Държавата членка да:

(в) Предприеме мерки за съдебно преследване на извършителите на сексуална експлоатация на или злоупотреба с деца; и

(г) Приложи подходящи политики и целеви програми за предпазването, възстановяването и социалната интеграция на децата жертви, в съответствие с Декларацията и плана за действие и глобалните ангажименти, приети през 1996 и 2001 година на световните конгреси срещу сексуалната експлоатация на деца с търговска цел.”

По отношение на правото на детето на защита от продажба, проституция и порнография (чл. 34, чл. 35 от КПД):

“ 67. Комитетът напомня на държавата членка за нуждата от ефективно прилагане на съответните забележки и препоръки по отношение на изпълнението на Факултативния протокол относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография.”

1. Забележки и препоръки към България по отношение на прилагането на Факултативния протокол

относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография, 5 Октомври 2007 г.

(по отношение на) В. Общи принципи на Конвенцията за правата на детето (чл. 2, 3, 6 и 12)

7. Комитетът препоръчва общите принципи на Конвенцията за правата на детето, в частност принципа за недискриминацията, да бъдат включени във всички мерки, прилагани от държавата членка за изпълнение на протокола за продажбата на деца, детската проституция и детската порнография, включително правни и административни процедури.

(по отношение на) Разпространение и обучение

- 16. ... Комитетът остава загрижен, че усилията за повишаване на информираността за Протокола сред съответните професионални общности и обществото като цяло и за осигуряване на подходящо обучение за съдии, прокурори и социални работници, работещи с и за деца, не са систематични и не покриват всички проблеми, засегнати в Протокола.

- 17. Комитетът препоръчва държавата членка да продължи и укрепи своите усилия за обучение и разпространение и да задели адекватни и достатъчни средства за разработването на обучителни материали и курсове, покриващи всички проблеми, засегнати в Протокола, за всички професионалисти, включително полицейски служители, обществени обвинители, съдии, медицински персонал, журналисти и др. включени в неговото прилагане.

(по отношение на) VI. Закрила на правата на децата-жертви

- 29. ... Комитетът е загрижен, че държавата членка няма отделен специализиран правен орган, който да работи с децата - жертви на престъпления, описани в Протокола. Освен това, Комитетът изразява съжаление, че професионалистите не са достатъчно обучени, липсват детски психиатри и информация за конкретни програми за рехабилитация за децата - жертви ...

(по отношение на) VI. Закрила на правата на децата-жертви

- 30. Комитетът препоръчва държавата членка да:
- (а) Продължи да укрепва в светлината на чл. 8 (1) от Факултативния протокол своите мерки за закрила на децата - жертви и свидетели на

престъпления, забранени от Протокола във всички етапи на наказателния процес, като се вземат предвид Насоките на ООН за правосъдие по въпроси, отнасящи се до децата - жертви и свидетели на престъпления (ECOSOC Резолюция No. 2005/20);

- (b) Създаде специализиран съдебен отдел за младежи и деца, който да работи с децата-жертви, както и отделна система за младежко правосъдие, в съответствие с международните стандарти (виж още препоръки (CRC/C/15/доп.66).

(по отношение на) VI. Закрила на правата на децата-жертви

- 30. Комитетът препоръчва държавата членка:

- (c) Да продължи да развива специализирани медицински и психологически услуги за деца-жертви и в контекста на чл. 9 от Протокола, да предприема мерки за гарантиране на подходящо съдействие на децата-жертви, включително тяхната социална реинтеграция, физическо и психическо възстановяване, включително чрез гарантиране на достъп до професионалисти, работещи с деца-жертви в цялата страна.

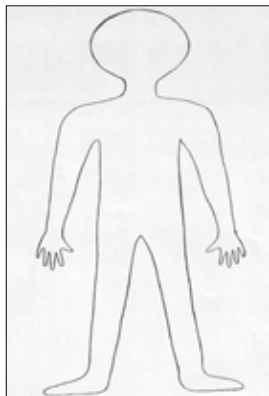
- (d) Да предприеме мерки за гарантиране на подходящо обучение, по-специално правно и психологическо, за хора, работещи с деца - жертви на престъпления, забранени от Протокола, в съответствие с чл. 8 (4) от Факултативния протокол;

2. Заключение препоръки по отношение на прилагането в България на Конвенцията за правата на детето на ООН

70. Комитетът също препоръчва на страната членка да осигури, чрез подходящи закони и под-закони разпоредби, че на всички деца жертви и/или свидетели на престъпления, като например деца - жертви на злоупотреба, домашно насилие, сексуална и икономическа експлоатация, отвличане и трафик и свидетели на такива престъпления, им е предоставена закрилата, изисквана от Конвенцията, като напълно са взети предвид **Насоките на ООН за правосъдие по въпроси, отнасящи се до децата - жертви и свидетели на престъпления (ECOSOC Резолюция No. 2005/20).**

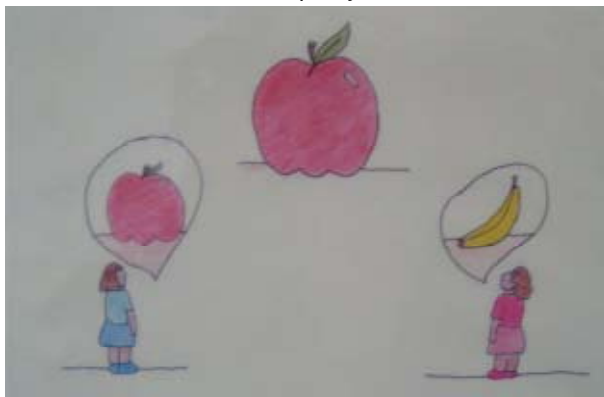
Приложение

Фиг. №1

Фиг. №2

«Истина срещу лъжа»

Фиг. №3

«Синя стая за изслушване на дете»,
създадена от Фондация «Ничи деца»
- Варшава, Полша

Фиг. №4

Изглед на стаята за разпит от мяс-
тото, където са наблюдава и записва
разпита

Фиг. №5

Изглед на стаята при детето

Фиг. №6

Изглед на стаята при детето

*Фиг. №8
Изглед на стаята с венецианско
огледало при детето*

*Фиг. №7
Техническите средства за запис*

*Фиг. №9
Стая за изслушване на деца-жертви или
свидетели*

*Фиг. №10
Стая за изслушване на деца в
гр. Пазарджик. Стаята е
разположена в Комплекс за
социални услуги за деца и
семејства (КСУДС), управляван от
Институт по социални дейности
и практики.*

Съюз на съдиите в
България

Община Шумен

Фондация „Ничии
деца” - Полша

Наръчникът с материали се издава в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури” с Договор № CSDP 2005 - 004, финансиран от Европейския съюз и бюджета на Република България. Този проект Институт по социални дейности и практики реализира в партньорство със Съюза на съдиите в България, Фондация «Ничии деца» в Полша и Община Шумен.

Институт по социални дейности и практики е сдружение с нестопанска цел, което вече 8 години работи активно в сферата на закрилата и услугите за деца и семейства, както и за повишаване на професионалната подготовка на специалистите от помагащите професии чрез предоставяне на обучения, консултиране и супервизия. През последните две години организацията се стреми да допринесе активно за промяна в ситуацията на децата, жертви и свидетели на престъпление, като се промени съществуващата практика у нас, въведат се международните стандарти за изслушване на деца, участващи в правни процедури, подготвят се професионалисти, които да са компетентни да изслушват деца и по този начин да се намали рискът от повторно травмиране на децата по време на правните процедури.

Съюза на съдиите в
България

Община Шумен

Фондация „Ничии
деца” - Полша

Наръчникът с материали се издава в рамките на проект „Участието на деца в правни процедури” с Договор № CSDP 2005 – 004, финансиран от Европейския Съюз и бюджета на Република България. Този проект Институт по социални дейности и практики реализира в пратнърство със Съюза на съдиите в България, Фондация «Ничии деца» в Полша и община Шумен.

Институт по социални дейности и практики е сдружение с нестопанска цел, което вече 8 години работи активно в сферата на закрилата и услугите за деца и семейства, както и за повишаване на професионалната подготовка на специалистите от помагащите професии чрез предоставяне на обучения, консултиране и супервизия. През последните две години организацията се стреми да допринесе активно за промяна в ситуацията на децата, жертви и свидетели на престъпление, като се промени съществуващата практика у нас, въведат се международните стандарти за изслушване на деца, участващи в правни процедури, подготвят се професионалисти, които да са компетентни да изслушват деца и по този начин да се намали риска от повторно травмиране на децата по време на правните процедури.